

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

3.

A

MONDATRÉSZEK VISZONYA
BRASSAI MONDATELMÉLETÉBEN.

IRTA

KOCSIS LÉNÁRD,

BENCÉS TANÁR.

BUDAPEST.

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1902.

Ára 1 kor. 50 fillér.

TISZTELET PÉLDÁNY.

≡ KIADÓI ÉRTEŚÍTÉS. ≡

Ez az új gyűjtemény nyelv-történeti és nyelvjárási tanulmányokat, nyelvtani és nyelvhelyességi értekezéseket, továbbá nyelvészeti kézikönyveket és forrásműveket foghozni — időhöz nem kötött füzetekben. Az első négy füzet:

A magyar szórend. *Simonyi Zsigmond.*
Márton József mint szótáríró. *Simai Ödön.*

A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. *Kocsis Lénárd.*

Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv. *Simonyi Zsigmond.*

Egy-egy füzet ára: 1 korona 50 fillér.

Következni fognak a többi között:

Helyes magyarság. *Simonyi Zsigmond.*

Elvonás. *Simonyi Zsigmond.*

Nyelvtörténet és lélektan. *Gombocz Zoltán.*

Dugonics mint nyelvújító. *Simai Ödön.*

A legközelebbi füzetek 1903. tavaszán fognak megjelenni.

A Nyelvészeti Füzetek minden könyvkereskedésben kaphatók.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

3.

A

MONDATRÉSZEK VISZONYA
BRASSAI MONDATELMÉLETÉBEN.

IRTA

KOCSIS LÉNÁRD,

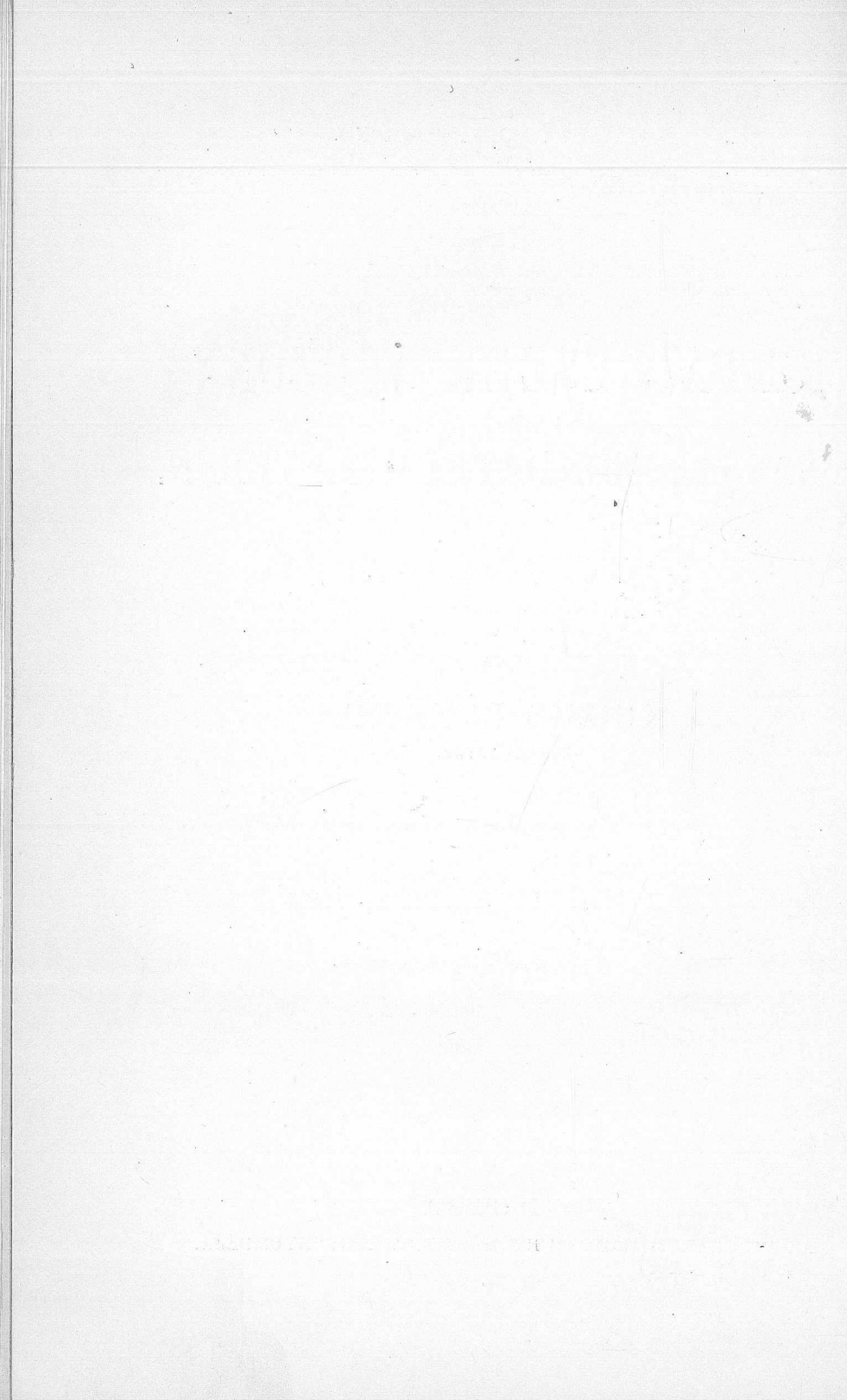
BENCÉS TANÁR.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI B.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1902.

I.

Brassai általános elvei.

1845-ben sajtószerű egy nyelvtan jelenik meg Kolozsvárott, mely, bár nem is a magyar, hanem a német nyelvnek grammatikája mégis »újabb mondattani irodalmunk első kísérletének tekintendő«.¹ Brassai Sámuel Okszerü Vezér-e² e mű, melyben egy eredetien gondolkozó, erős ész oly elvek megvalósításával próbálkozik meg, melyek csak évtizedek múlva válnak hazai tudományosságunk közkincsévé. Elveit, melyeket itt gyakorlatilag megvalósított, kevés és nem is lényeges változtatással csak évek múlva fejt ki bőven, főleg akadémiai értekezéseiben,³ melyek, bár eleinte nagyon is lassan, később az egész magyar mondattani irodalomban erősen éreztették befolyásukat.

Azonban nemcsak az új szempontok teszik fontossá Brassai fellépését, hanem már maga az a figyelem is nagyjelentőségű, mellyel Brassai a mondattani kérdések felé fordul. Mert bizony

¹ Erdélyi Lajos: Az összevont mondat, NyK. 26:302. l. — ² Teljes címe: Okszerü vezér a német nyelv tanulásában. A »Kék könyvtár«-ban jelent meg; az I. rész 1845-ben, a II. 1847-ben Vörösmartynak ajánlva. Az O. V.-nek én csak 8. (1869.) kiadását ismerem, de »szinte betűről-betűre megegyeznek egymással az egyes kiadások«. (Vö. Pálfi Márton: Az O. V. és Brassai nyelvtanírói munkássága. Kül. lenyomat a kol. unit. koll. 1899—1900. évi értesítőjéből. Kolozsvárt, Gámán J. 4. l.) — ³ Tapogatódzások a magyar nyelv körül. 1852. okt. 2-án olvasta fel Brassai. Sajnos, nem szerezhettem meg ezen értekezést. Dolgozatomban főleg a következőkre támaszkodtam: A magyar mondat, I. Magyar akad. értesítő. (Toldy szerk.) 1:279—399. l. II. uo. 3:2—127. l. III. uo. 3:173—409. l. A magyar bővített mondat. Ért. a nyelvés széptud. köréből. 1:10. sz. Paraleipomena kai diorthomena. Uo. 4:1. sz. A mondat dualizmusa. Uo. 12:10. sz. Szórend és accentus. Uo. 14:9. sz. Középiszkoláink ügye, Budapesti Szemle, 5. A módszerről,³ Kolozsvár, 1893. A dativus ügye, Nyr. 15:20. Helyreigazítás, Nyr. 19:447. Mi a mondat? Nyr. 20:250. Továbbá felhasználtam még logikájának (2. kiad. 1877, Kolozsvár) megfelelő helyeit.

előtte, különösen az O. V. megjelenése előtt nemcsak a mai mondattani alapon való tárgyalásról nincs igen sejtelmük nyelvészeinknek, hanem még a tulajdonképeni mondattannal sem igen törődnek.

Az *Elaboratio Grammatica* hatalmas haladást jelez ugyan nyelvészetünk fejlődésében, de a mondattani részt már nem dolgozhatta, ki Révai s elárvahodott követőinek e téren már nem volt útmutatójuk, ki irányt szabott volna munkálkodásuknak. A mondattannal nem is igen foglalkoznak s ha talán nem is mennek addig, mint Németországban Grimmék, kik a mondatant nem is tartották a grammatikába valónak (vö. Brassai: A mondat dualizmusa, 17. l.), inkább csak szinte függelékképen tárgyalnak egy-két mondattani jelenséget. Sőt nem hiányzanak oly nyelvtanok sem, melyek egyáltalában nem adnak mondatant; így pl. Ihász Gábornak az »*algymnasium I. és II. osztálya számára*« írt magyar nyelvtana csak az 5. (1857.) kiadásban bővül mondattani résszel, míg a 4. kiadás (1856.) 154 lapja még teljesen a »betű- és szótan«-nak van szentelve. De azok a grammatikák is, melyek a mondattani jelenségeket is figyelemre méltatják, csak alig-alig tágítanak valamit azon kereteken, melyek között a megelőző századok grammatikái mozogtak. Mondattani felfogásuk nem sokat különbözik Szenczi Molnár Albertétől, ki nyelvtanának második részében így adja meg a mondat meghatározását és tárgyát: »*Syntaxis est posterior grammaticae pars, quae docet rationem faciendi sermonis. Sermo est vocum ad sensum congruum contextus, qui perficitur compositione et distinctione. Compositio seu connexio est in convenientia et rectione*«. ¹ Későbbi mondattanaink is csak a szóvonzat és szóegyeztetés rovatai alatt tárgyalnak pár mondattani jelenséget. Brassai O. V.-e második részének megjelente előtt egy évvel láttak napvilágot Szilágyi István és Fábíán István művei, melyek az Akadémia kiadásában a Nyelvtudományi Pályamunkák III. köteteként 1846-ban megjelent Magyar szókötés két darabját tették, de ezek is csak a régi módon foglalkoznak a mondattani jelenségekkel, a mondatnemekről nem szólva, legfőlebb az egyszerű és »magyarázatos« (bővített) mondatot érintve, s ezt is csak az első. ² Ugyancsak 1846-ban jelent meg

¹ Toldy Ferenc: *Corpus Grammaticorum*, 253. l. — ² Erdélyi Lajos, az idézett helyen.

»A magyar nyelv rendszere« is (szintén az Akadémia kiadásában), mely mintegy a megelőző kutatások és eredmények összefoglalásának tekinthető. Ez a könyv kiterjeszkedik ugyan a szórendre is, »mi a ‚beszéd‘ részeinek elhelyezését tárgyalja«, de a »szókötés« másik két főrésze még itt is »I. a *szóegyeztetés*, mi a ‚beszéd‘ részeinek személyben, számban és ragban összeillesztését, II. a *szóvonzat*, mi a ‚beszéd‘ részeinek viszonybeli összeköttetését tárgyalja«, a »mondatkötés vagyis ékes szókötés« pedig egészen hiányzik.¹ A század második felének kezdetén már nagyobb számmal megjelenő és mindinkább bővülő mondattanok közül leginkább kimagaslik Szvorényi Józsefé, mely 1861-ben Pesten látott napvilágot. Brassai O. V.-ét nem számítva Szász Károly után, ki 1839-ben már mondatbeli szereplésük alapján igyekszik meghatározni a beszédrészeket,³ e tudós ciszterci az első, akinél újra megcsillámlik a mondattani elvnek világa. Nagyon érdekes a nyelvtana elé írt előszó, melyben röviden kifejti főbb elveit. Szerinte »az egymásért levő, csak egymással viszonyban érthető beszédtagok jelentékét létszerves egészőkben kell felmutatni«, s éppen ezért »a szóviszonyítás vonalaival szövi át« egész nyelvtanítását. Egyébként általános felfogására nézve még ő is a régi logikai iránynak a híve, mely a görög filozofusok logikai kategóriáit egyszerűen átvette a grammatikába s csak a XIX. században adott helyet a nyelvpszichológiai felfogásának, mely Humboldtól kezdve s tanítványaitól szélesebb körben érvényesítve újabb alapokat vetett a nyelvi kutatásnak.

A nyelvnek logikai felfogása⁴ azon balhitben leli magyarázatát, mely Plátótól egész az újabb időkig teljesen egynek tartotta a beszédet és gondolkodást. Szó és fogalom, mondat és ítélet *teljesen* egy és ugyanaz ezen irány embereinél; a grammatikai formákat a logikaiakra viszik vissza, amint a beszéd sem egyéb, mint hangos gondolkodás s a gondolkodás néma beszéd, s létrejönnek a filozófiai grammatikák, melyek a Port-Royal embereinek kezében öltének leghatározottabb alakot. Könnyen

¹ Vö. A magyar nyelv rendszere, 265. l. — ² Ihász nyelvtana, mint már említettük, 1857-ben bővült mondatannal, Gyurits Antal mondatnana is 1857-ben jelent meg Pesten; szintén elég bő. Imre Sándorét (1861.) nem ismerem. — ³ Kalmár Elek, NyK. 23:117. l. — ⁴ A logikai felfogás rövid ismertetését l. Steinthalnál: Abriss der Sprachwissenschaft; I. T., Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft,³ 44. s. köv. l.

elképzelhetjük, mily eredményekre vezet ez a felfogás, ha még metafizikai kérdések megoldására is vállalkozik. A beszéd és gondolkodás egységének elvét következetesen továbbfejtvé még a betűket sem tudják elgondolni valami jelentés nélkül, s a metafizikus nyelvészek szorgalmasan kutatják a mai nyelv hangjaiban a beléjük forradt gondolatot. »Mint hogy a nyelv annyi, mint fogalmainknak s gondolatainknak a tárgyakról kifejezése, a végett, hogy azokat másokkal közölhessük; és mint hogy a nyelv szavakból, a szavak betűkből állanak: tehát a nyelv metaphysicája, és így a magyar nyelv metaphysicája is nem egyéb, mint fogalmainknak vagy gondolatainknak a tárgyakról, a betűkkel előlegi (apriorisch) megegyezései, vagy *a betűknek előlegi jelentései*, melyek az első nyelvalkotótól éreztettek, használtattak. És így a magyar nyelv metaphysicája a magyar nyelvet mint tárgyat, vagy mint valót előre felteszi, és csak azt vizsgálja: a nyelv-ismerés v. beszélés eredeti törvényeivel: — a betűknek eredeti, előlegi jelentéseivel mennyire egyez meg a magyar nyelv?»¹ Ime a metafizikai irány egyik legfigyelemreméltóbb képviselőjének, Fogarasinak felfogásában, mely egy ideig diadalmasan uralkodva, a »Nagy Szótár« lapjain adta ki utolsó erejét, hogy az utána következő visszahatás a metafizikai szempontot mint tudományos elvet is kárhoztassa! Pedig ez szintén hiba. Nem lehet senkinek sem szava, semmi kifogása a józan metafizikai irány ellen, mely megfelelő tapasztalati anyag alapján igyekszik megfelelni a legfőbb s kutató természetünkben önként fakadt kérdésekre, sőt a tudománynak, ha tudomány akar maradni, sohasem szabad őket szem elől téveszteni. Jogosultságát semmi sem mutatja jobban, mint épen a mai nyelvészeti irány, mely kezd hajlani a metafizikai spekuláció felé. Példa rá Paul könyve.² Azonban amily jogosult

¹ Fogarasi D. János: A magyar nyelv metaphysicája vagy A betűknek eredeti jelentései, Pesten, 1834. 45. l. — ² Nagyön érdekesek azon szavak, melyeket Willmann Ottó éppen Paul könyve kapcsán mond: »Jene Principienwissenschaften bedürfen zu ihrer Konstituierung einer Wissenschaft der Prinzipien überhaupt, also der Philosophie; was Faktoren und Bedingungen überhaupt sind, lehrt sie, und wenn sie auf der Höhe des realistischen Denkens steht, so weiss sie auch von realgedenklichen Faktoren und Bedingungen zu reden. Versteht die Sprachforschung diese ihre Weisungen, so schlägt sie den Weg zur Wissenschaft ein; begnügt sie sich mit nominalistischen Platteiten, so kann sie zu objektiven Prinzipien nicht gelan-

a metafizikai irány általában, ép oly igazsággal ítélnél ott, hol a nyelv tényezőinek igazi ismerete, elégséges tapasztalati anyag nélkül indul útjára. A mi metafizikai nyelvészeinknél mindez hiányzott. Felfogásuk, mely a formális logikára támaszkodott, teljesen hibás alap volt s már eleve, az egyes nyelvtények megfigyelésénél megghiúsítá törekvéseiket.¹ Vizsgálgatták a nyelvet, jegyezgették a grammatikai formákat és viszonyokat, melyeket minden egyes használhatott anélkül, hogy félreértették volna, de a nyelvet elvonták az embertől s ezzel együtt elválták az ereket is, melyek organizmusát éltetik; a nyelv múmiává meredt kezük között, melyben nem keringett az élet árama.

»Die Sprache ist kein ‚εργον‘, sondern eine Thätigkeit, ‚ενεργεια‘,² mondja Humboldt Vilmos, s ha ez igaz, mi sem természetesebb, hogy az emberben, a nyelv alanyában rejlő erők szerint kell igazodnunk nyelvi kutatásainkban. Rég elhangzottak már Humboldt szavai, mikor Brassaiiban először tűnik fel nálunk öntudatosabban az új lélektani irány hirdetője. Az egész Brassai-féle mondatelmélet azon általános felfogásban sarkallik, melyet Brassai a nyelv mivoltáról vallott. Nagyon fordult azóta az idők kereke, az emberiséggel együtt hatalmas fejlődésen ment keresztül a nyelvtudomány is, de nagy részében csak igazolta s bővebben kifejtve csak mélyítette Brassai »elfogultságának« igazságát, mely »a nyelvet csak az emberrel és az emberiséggel kapcsolatban« birta »vizsgálatra érdemesnek tartani«³ s »metaphysikai speculációk helyett a nyelv eredetéről, így vagy amúgy keletkezéséről, vagy ilyes értelmezések helyett: hogy »a nyelv a hangba beléforrott vagy szilárdult gondolat« vagy »az örök fejlődésű szellemnek adaequat szóbeli kifejezése« egyszerűbben és világosabban« állítja azt, hogy »a nyelv a szellemi közlekedés eszköze, csupa symbolum, melyet az eszmetársítás igazi »örök« törvénye tesz jelentővé és így a közlekedés célszerű eszközévé«;⁴ s »a közlekedést, mint értelmezésünk fővonását, egy pillanatig sem szabad veszteni szemünk elől«.⁵ Természet-

gen und bleibt ein Hantieren mit empirischen Daten ohne Sinn und Geist.« (Geschichte des Idealismus, 3:762. l.) — ¹ A logikai alapon álló leíró s történeti grammatikák jellemzésére nézve vö. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte,³ 11. §; továbbá Gombocz Zoltán: A jelenkori nyelvészet alapelvei, (kül. lenyomat a Nyr. 27. kötetéből) 4. l. — ² Idézve Willmannál: Geschichte des Idealismus, 3:746. l. — ³ Brassai: A magyar mondat, 1:279. l. — ⁴ A m. m. 1:325. l. jegyz. — ⁵ A m. m. 3:297. l.

szerűen következik tehát ebből, hogy kutatásainkban, főleg a mondattan terén az élőbeszéd vizsgálatából kell kiindulnunk. Egész határozottan kimondja tehát pár mondattani elvének megállapítása után: »Mindezeket az elveket s általában a szórend törvényeit csak élő szóval ejtett mondatokból meríthetni... Hogy pedig az előszóejtés nemcsak itt-ott ad egy-egy hasznos intést, hanem a magyar mondat egész alkatában és mindenütt szabályzó hatalom, arról egész munkám tegyen tanuságot«. ¹

De vajjon mi irányozza az élő szokást? Talán a Brassai korabeli metafizikus nyelvészek körmönfont következtetéseivel lehozott tételeknek hódol? Nem; az »*analogia ugyan-ja*« az úr a nyelvben, ² melynek »fejlését képesek vagyunk egy vonással jellemezni: azzal, hogy egyszerűsége és szabályosságra törekszik. Kétségbevonhatatlan tény az és világosan szembetűnik főkép azoknak a nyelveknek fejlődésében, melyeknek történelméről eléggé hosszú időszakra terjedő okmányok tanuskodnak. Mindnyájoknál az analogia hovatovább nagyobb, mondhatni zsarnoki hatalomra vergődik«. ³ Véghetetlen fontos szerepet visel a nyelvben az analógia, s Brassai nem is habozik az analógiák tudományának mondani a nyelvtant. ⁴

Kemény, erős szavak voltak ezek azokban az időkben, mit nemcsak az egyes lapoknak Brassaira szórt gúnyolódásai bizonyítanak, hanem legjobban mutat az, hogy még Hunfalvy Pálnak éles elméje sem érté meg Brassait. »Brassai a nyelvet csak az emberrel és az emberiséggel kapcsolatban bírja vizsgálatra érdemesnek tartani. Egész raj kétséget és kifogást keltő állítás ez!« ⁵ Az idővel haladó tudomány Hunfalvyval szemben Brassainak adott igazat. Paul már idézett művében, mely a legutolsó tíz-húsz év alatt kiadott nyelvészeti munkák egyik legjobbjá, így formulázza az újabb nyelvtudomány egyik legfőbb alapelvét: »Das wahre Objekt für den Sprachforscher sind sämtliche Äusserungen der Sprachthätigkeit an sämtlichen Individuen in ihrer Wechselwirkung auf einander.« ⁶ Vajjon Paul nem mélyíti-e csak a Brassai igazságát, melyben lehetetlen fel nem fedezni a nyelvtudomány mai helyes álláspontjának, felfogásának csiráit? Vagy a XIX. század hetvenes éveivel kezdődő legújabb

¹ A m. m. 3:279. l. — ² A m. m. 1:285. l. — ³ A m. m. 3:176 l. — ⁴ Középiskoláink ügye, B. Szemle, 5:383. l. — ⁵ NyK. 1:468. l. — ⁶ Prinzipien der Sprachgeschichte, ³ 22. l.

módszeres haladás nagy része nem a Brassai kiemelte analógia mindenre kiható működésének felismerésében van-e?¹

A nyelv mivoltának ilyenén felfogása már a módszert is jelzi, melyet Brassai kutatásában követett. Nem is tudja elképzelni, hogy más módszer is uralkodhatnék a nyelvtudományban, mint a különösről az általánosra hágó indukcio s meggondolva, »hogy a nyelv egymás mellett és egymás után létező megállapított tények sorozata és halmaza, oly tényeké, melyeket egyéniségükben és kapcsolatukban, működésükben és irányukban felfoghatni, vizsgálhatni és érzékelhetni, hasonlíthatni és különböztethetni,«² kimondja, hogy »a nyelvészetben s ennek akármely részében a módszer nem lehet más, mint az, amelynek a művelt világ szószólói *inductio* nevet adtak, mely nem egyéb, mint a tények összehasonlításából és megkülönböztetéséből általános igazságok, törvények, szabályok és elvek kivonása.«³

Sajátságos azonban, hogy Brassai az indukcio keretén belül nem emeli ki a történeti szempontokat, pedig ezeket sohasem szabad szem elől tévesztenie a nyelvésznek. Ez annál is különösebb, mert Brassai nem egyszer beszél a nyelv változásáról és fejlődéséről;⁴ pedig oly tények megfigyelésénél és magyarázásánál, hol fejlődéssel állunk szemben, természetszerűleg a genetikus, fejlesztő, eredeztető módszert kell alkalmaznunk. Aligha csalogdom, ha e sajátságos jelenségnek okát Brassai azon balvéleményében keresem, mely a nyelvészetet a természettudományok közé soroztatta vele. »A nyelvészet természeti tudomány. Ezzel az állítással a világért sem csak annyit akarok mondani, hogy a nyelvészet, mint tisztán inductiv tudomány, a természeti tudományokhoz mint nagyrészt inductiv módszerben fejtegetetekhez némiképp hasonló. *Nem; én azt állítom egyenesen, hogy a nyelvészet a természeti tudományok egyik ágazata s azon derék és hatalmas család egyik tagja. Igen is édes testvére a philologia a physicának, kimiának, ásvány, növény, állattanak, geológiának, meteorológiának.*«⁵

Tagadhatatlan, hogy a nyelvészet sokban érintkezik a természettudományokkal, és nincsen minden alap nélkül azoknak álláspontja sem, kik bizonyos középső helyet jeleznek ki a nyelvésznek a történeti és természeti tudományok között s mind-

¹ Vö. T. M. Ny. 11. — ² A. m. m. 1:284—285. II. — ³ A. m. m. 2:4. I. — ⁴ Vö. pl. A. m. m. 3:176. I. — ⁵ A. m. m. 1:290—292. II.

kettőhöz számítják (Osthoff), hisz a hangok képzését, akusztikai benyomását stb. a természettudományok, fonétika, akusztika világítják meg, de a nyelv életében mégis csak a lelki tényezők az uralkodók, s így teljesen jogosult azon álláspont, mely a történeti fejlődés alapján iparkodik megérteni a mai nyelvet. Amivel Brassai megokolja a maga álláspontját, hogy »a nyelv a hangokból szerkesztett egész, éppen úgy, mint a kristály molekulákból, a növény és — in ultima analysi — tán az állat is sejtekből, az időjárás szélből, nyirokból, melegből szerkesztett egészek,«¹ csak azt bizonyítja, hogy Brassai, bár érezte a lélektani alap szükségét a nyelvtudományban, s újtásának fontosságát is belátta, a nyelv mivoltával, fejlődésének természetével nem volt egészen tisztában. Az emberrel kapcsolatban vizsgálja a nyelvet, de még a hangokban, ezekben a fizikai dolgokban látja a beszéd legfőbb elemét, pedig a nyelvtudomány mai álláspontja szerint ez teljesen helytelen felfogás. A nyelv akárhogyan is, de él, fejlődik, változik; a változás már maga is feltesz valami állandó alanyt. De ugyan mi ez a hangban, mely mint fizikofiziológiai produktum nyomtalanul eltűnik a mozgásba hozott testrészek nyugalomba térte után, még pedig nemcsak a beszélőre, hanem a hallóra nézve is? »Das wirklich gesprochene hat keine Entwicklung«, mondja Paul, hanem az asszociáció útján létrejött képzetsoportok, azok a lélekben levő organizmusok a történeti fejlődés tényezői.² Különben kár is volna sokat bibelődni a bizonyítgatással, hisz azt a kérdést, hogy a nyelvtudomány nem természeti, hanem történeti tudomány, ma már végleg eldöntöttnek tarthatni, s igaza van Whitneynek, ki e kemény szavakat mondja: »Certainly, it is high time that any one who takes the wrong view be read ous of the ranks, as one who has the alphabet of the science still to learn.«³

Tagadhatatlan, hogy módszerre nézve általában megegyezik a két tudományág, de a természettudományok körében már tárgyaik természeténél fogva is kevesebb szerepe van a történeti módszernek, mint a szorosan vett történeti tudományokban, melyeknek tárgya az emberi szellem szolgálatába szegődtetett külső valóság. A mai bükk éppen úgy virúl a Bakony rengetegeiben, mint őse díszlett Árpád bejövetelekor; a bükk mint

¹ A m. m. 1:294. l. — ² Vö. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte, 14. §. — ³ Whitney: The life and growth of language,² 311. l.

ilyen, nem alakult át az ezer évig küzdő lakosság jellemével, mint a nyelv, mely a magyar lélekben és szellem tartalmával párhuzamosan fejlődött.

Azonban amint az árny mellett legtöbbször ott találjuk a fényességet, Brassaira sem maradt egészen terméketlen ez a szoros természettudományi rokonítás. Aligha ez nem adta az eszmét arra a felfedezésre, mely újságában meglepő s igazságában kimondhatatlan fontosságú és a Brassai-féle mondatelméletnek talán legnagyobb érdeme. Ez a mondat szerepének megjelölése az emberi beszédben, vagy ami egy azzal, a mondattani elv fontosságának kimutatása a nyelvtünemények magyarázatában. A természeti tudományok arkitektonikájának tárgysorozatában egy sarkalatos eszme uralkodik: az egyénnek, azon határozott alakú egésznek eszméje, mely maga nem szükségképeni része semminek, de amelynek részei reá nézve szükségképek és csak érte léteznek. A botanikus egyéneket, egész növényeket vizsgál s ezekből elemezéssel le-, családositással felfelé indulva építi fel rendszerét.¹

De vajjon van-e a beszédben ily egyén, mely a nyelvészet arkitektonikájának szegletköve lehetne? Igenis van; *a nyelvbéli egyén a mondat. A mondat részei a szavak; de minden szó külön-külön szükségképi része a mondatnak, csak érte létezik.* Egy szó, egy mondattá nem fűzött szók csoportja is hallva vagy leírva látva, bizonyos hiány érzetét támasztja bennünk, mely legott megszűnik és kielégítését nyeri, mihelyt az a szó már magában véve mondat, s ugyanaz a szócsoport egy mondat úgyszólván szerves rendjében és alakjában jelenik meg. ... A mondatokból csoportosulhat ugyan egy felsőbb nemű egyén, éppen úgy, mint fákból erdő, mint juhokból nyáj, mint házakból helység, de ez a csoportosítás nem szükségképi, magában nem nélkülözhetetlen, és azért a mondat szintűgy nem veszi el saját egyéniségét, mint a fa az erdőben, a juh a nyájban, a ház a helységben.

Ismétlem, csak az eszmét adhatta a természettudományi rokonítás ezen felfedezéshez, csak elősegítette ezen igazság kipattanását, mely különben Brassai híres »elfogultságának« termézetes következménye. Ha a nyelvet csak eszköznek tekintjük, mely összeköti a társadalom tagjait, akkor kell lennie olyan

¹ Erre és a következőkre nézve vö. A m. m. 1 : 3. §. (299—304. ll.); 2 : 2. §. (5—9. ll.).

legkisebb egésznek, amely már magában is elégséges arra, hogy valamit közöljön másokkal. Ez pedig, mint Brassai főntebbi okoskodásából is kitűnik, csak a mondat lehet. A mondatban több szó is lehet ugyan, mint az emberi test is tagokból áll, de ha kiszakítjuk a szót, éppen úgy jár, mint az élő organizmusról lemetszett tag, mely elveszti képességét régi működésére, szóval elhal. A hang, a szó csak a mondatban és mondattal él, s maga a közvetlen tapasztalás is megdönti Hunfalvy okoskodását, ki ilyen semmitmondó cáfolással akarja elvenni Brassai igazának életét: »A mondatot nem is lehet nyelvbéli egyénnek mondani azért, mert részei reá nézve szükségesek, miután így teljes előadás, p. o. Brassai jelen értekezése csak az egész, melynek egyes szakaszai, okoskodásai, körmondatai, mondatai stb. mind arra az egészre nézve szükségesek, vagy elhagyhatók, ha nem szükségesek«. ¹ Mintha bizony azért, mert másokkal valamely erkölcsi, magasabb egységet is alkotok, megszűnném egyén lenni, vagy a hazájából kivetett száműzött elvesztené egyéniségét!

Hunfalvy szerint »a nyelvbéli egyén a szó«, ² s az efféle felfogás járta nálunk sokáig, s a maga korában alig hódíthatott meg valami sok embert Brassai igaza. ³ Különben lehet, hogy az ezen igazságból levont elveknek túlságbahajtása tette gyanússá Brassai tanítását. Igaz ugyan és szükségképen folyik az előzőkből, hogy »a nyelv sajátságai a mondat sajátságaiban fészkelnek«, ⁴ s »a mondat és ennél fogva a nyelv minőségét a mondat alkata s határozása után jellemezhetni«, ⁵ de Brassai a kelleténél szűkebb értelemben veszi a mondat sajátságainak fogalmát, midőn csupán a szintaktikai viszonyokat érti rajtuk. Amint a háznak tulajdonságait nem egyedül a gondolat határozza meg, melyet az építő testesített meg az anyagban, amint az embernek sajátságai sem olvadnak fel mind a jellemben, ép úgy a mondat, a beszéd sajátságait sem szabad a mondattani viszonyokra szorítani, hanem, hogy úgy mondjam, az érzéki anyag is ad hozzá valamit. Hogy azután melyik tulajdonságok döntők a nyelvrokonság kérdésében, azt ma már nem szükség sokat bolygatnom.

¹ NyK. 1 : 471. 1. — ² Ugyanott. — ³ De Riedl Szendének 1864-ben megjelent nyelvtanában már ez olvasható: »Minden nyelvi nyilatkozás akar valamit kifejezni, azaz: valamely gondolatot közölni. De a gondolatnak kifejezése a nyelvben nem az egyes szó, hanem a mondat, s az egyes szók csak mint a mondat részei bírnak jelentőséggel a nyelvben.« 52. 1. —

⁴ A m. m. 1 : 304. 1. — ⁵ Uo. 322. 1.

Amint »az ember jelleme nem szükségkép határozódik atyafisága által«,¹ s viszont a vérrokonság sem alapszik szellemi megegyezésen, ép úgy a nyelvrokonság kérdésében is éppen a mondattani viszonyok a kevésbé fontosak, s Brassai félreérti a nyelvrokonság mivoltát, midőn főképp a szintaktikai viszonyok összevetése alapján akar reá világot vetni.² Manapság már nem igen vesszük komolyan azon epés megjegyzéseket, melyeket a szóanyagbeli és alaktani megegyezésekre építő összehasonlítás képviselőinek rovására kockáztatott meg Brassai, de viszont a mondattani alapelv igazságát sem vonja kétségbe senki sem. Az igaz, hogy meglehetősen nehezen jutottunk ennyire, s megtörtént az az érdekes dolog, hogy Brassai már régen vezéreszmévé tette nyelvtanában a mondatot, midőn évekkel később a németeknél is pirkadni kezdett az új felfogás hajnala, s mégis csak a Kühner-grammatikák hatása alatt³ kezdett legalább névleg nálunk is szerepelni a mondattani elv. Igazában azonban csak Simonyi nyelvtanaiban tört magának utat az új irány, és sok tekintetben az ő hatásának tulajdonítható, hogy újabb nyelvtanaink már — kisebb-nagyobb szerencsével — a mondattani alap jegyében születnek.

Az etimológiában is felismerték már ezen alapelv fontosságát, s egy jeles értekezés írója mint megdönthetetlen igazságot hangsúlyozza: »a szófejtőnek, ki a szók eredetét, alakjuknak és jelentésüknek előállítását kutatja, multhatatlanul mondatbeli szereplésük vizsgálatából kell kiindulnia. Innen kapja meg a legbiztosabb útmutató fonalat, mely az eredetkérdésnek bonyolult útvesztőjéből legkönnyebben kivezetheti, mely eltévedésektől megóvhatja«. ⁴ De még ő is panaszskodik, hogy ezen igazság »nem szerepelt eddig a nyelvtünemények vizsgálatában olyan irányadó sarkalatként, aminőnek méltán tekintendő«, ⁵ pedig már három évtized is elmúlt azóta, hogy Brassai »a nyelvészetnek a természetrajzéval versenyző architektonikájának« szegletkövévé a mondatot tette s kimondta, hogy »ebből kerekedik ki lefelé elemezve az etymologia és onomatologia, felfelé szerkesztve a syntaxis épületi része«. ⁶

¹ Hunfalvy szavai, NyK. I:472. l. — ² Vö. A m. m. I:4—5. § vagy a 398. l. jegyz. — ³ Pálfi Márton: Az O. V. és Brassai nyelvtanirói munkássága, 21. l. Pálfi különben Brassaira támaszkodik ezen állításában; vö. A módzerről, ³ 81. l. — ⁴ Zolnai Gyula: Mondattani bűvárlatok. NyK. 23:43. l. — ⁵ Uo. 35. l. — ⁶ A m. m. 1:304. l.

II.

A mondat dualizmusa; az alany és állítmány.

»Az egész egyéniségét legkevésbé sem csökkenti, hogyha részei, egymástól határozottan megkülönböztetők részei vannak. Sőt inkább mintegy magasabb jelentést, felsőbb fokozatot ruház reája. Hiszen az egésznek ismertetése részeinek elszámolásából és az egészhez s egymáshoz való viszonyuk előadásából áll legfőképp, ha nem kirekesztőleg. Az első kérdés tehát: mik a mondat részei legfelsőbb osztályzatában?»¹

Brassai meg is felel a felvetett kérdésre, még pedig az uralkodó felfogással homlokegyenest ellenkező tételt iparkodik megbizonyítani. Sehogysem tetszik neki az a felfogás, mely két főrészt különböztetett meg a mondatban: alanyt és állítmányt. E nézet szerint egyik rész sem korlátlan úr, egyik a másikra van utalva, mint már a szokásos meghatározásból is kitűnik: »alany (subjectum), amiről valamit mondunk; állítmány (praedicatum), amit az alanyról mondunk«.²

Alanyképen használható minden beszédrész, de eredeti alany-szónak csak a főnevet tartja Szvorényi (Gyurits szerint a névmás is az), s épen ezért minden szó, mely a főnéven kívül mondat alanyául szolgál, tulajdonképen csak főnév gyanánt és főnév helyett áll. A mondat alanya rendszeren a tiszta vagy raggal bővült főnév azon alakja, mely a tárgyat csupán megnevezi s ezért nevezőnek (nominativus) is mondatik.

¹ A m. m. 2:9—10. ll. — ² Szvorényi J. Magyar nyelvtan 1861. 36. l. A többi nyelvtan szavakra ha el is tér ettől a meghatározástól, de a dolog értelmére nézve megegyezik vele. Vö. Gyurits A. Mondattan, 2. l. A magyar nyelv rendszere, 296. l. Egyébként a következőkre nézve vö. Gyurits mondat-tanának 2—14. s Szvorényi nyelvtanának 36. s köv. lapjait.

Állítmányképen használtatik az ige, melléknév, igenév mint melléknév, a birtokos névmás stb., de »midőn az állítmány nem ige, hanem egyéb beszédrész, ez esetben a *lenni* segédigével kapcsoltatik össze, melly a mód és idő fogalmának meghatározására szükséges leginkább« — mondja Gyurits, de Szvorényi már tovább megy és szinte példátlanul kiterjeszti a kopula körét. Az »értekező« és »módosító« igék rovatában, »melyek valamely névszó vagy ige segélyével fejezhetik ki teljesen az állítmányt«, ott találjuk a »létigék«-et (*van, lesz, lehet*) a valaminek nevezést, mondat jelentő, továbbá a *tud, kezd, bír, szokott, akar, kell, illik* stb. igéket, s abban is eltér a legtöbb logikai nyelvtantól, hogy míg azok az alany és állítmány mellé harmadik résznek oda sorolják a kopulát,¹ Szvorényi határozottan kimondja: »az értelmező ige az értelmező névszóval együttvéve tesz ki egy teljes állítmányt«, s alább: »a módosító igék a módosított igével együtt véve teszik ki teljesen az állítmányt«.

Amely mondatban csak e két főrészt találhatók fel, az tövagy pusztá mondatnak neveztetik. Az ily mondatnak *mindegyik részét* bővebben körülírhatjuk kiegészítő vagy határozó toldalékok által, s így támad a bővített mondat. Mint az előbbiekből látható, a dualizmus itt is megvan, s nem is különbözik másban a két mondatfaj, mint abban, hogy a pusztá mondatban csak egyszerű, a bővítettben pedig bővebben körülírt eszmék szolgálnak alanyul illetőleg állítmányul.²

Brassai teljesen tarthatatlannak mondja e felfogást s nemcsak az alany és állítmány dualizmusát tagadja, hanem még magát az alanynak és állítmánynak »csélcsep« eszméjét is ki akarja

¹ Vö. Brassai: A m. m. 3:179. l. Még a mai francia grammatikák nagy része is ezen az állásponton van s három főrészből beszél: »Toute proposition renferme trois termes: le sujet, le verbe et l'attribut (= állítm. kiegészítő névszó).« Brachet et Dussouchet: Grammaire française, cours supérieure,² Paris, 1889. 277. l. vö. Kalmár Elek: Állítmány és alany, NyK. 28:137. l. — ² Különösen Gyurits domborítja ki ezt s példával is megvilágítja. »Bonczmintául« ezen mondatot veszi fel: A rest szolgát dologra bottal hajtani nem érdemli meg a fáradságot. »E mondatban az alany: *hajtani*; tagadó állítmány: *nem érdemli meg*. Az alany ezen esetben ige a határozatlan módban s értelme tárgy és határozók által van kiegészítve; tárgya e szó: *szolgát*, mellynek mint főnévnek jelzője a *rest*; határozó szavai: *dologra* és *bottal*... Az alany tehát bővebben körülírt eszme, melyet más alakban is ki lehet fejezni illyformán: *A rest szolgának a dologra bottal hajtása*. Az állítmánynak is megvan a maga tárgya: *fáradságot* stb.«

szórni a grammatika köréből.¹ *A mondat* szerinte *igéből és határozóból áll.*² A mondat tartó és forduló sarka,³ szóval lelke⁴ az ige. Ez a nap abban a rendszerben, amit mondatnak neveznek.⁵ Az ige egymaga, egyszerű alakjában is képes teljes és érthető mondatot alkotni. De ez a gyakorlatban természetesen igen ritka eset. A tény rendszerinti, csaknem mindenkori állása az, hogy az ígét másnemű szókkal támogatjuk, melyek értelmét kifejtik, magyarázzák, fokozzák, minősítik, meghatározzák, szélesítik, korlátolják, hozzája tartozó körülményeket jelelnek.⁶ Ezek a határozók, melyeken Brassai közfelvétel szerint, a nyelvkülönbséget nem tekintve a kázusokat, az elől- vagy utóljárós neveket s adverbiumokat érti,⁷ s melyek között szintaktikai tekintetben semmi különbség nincs. Igazán szabatos mondatban egyikök sem elébbvaló, egyikök sem lényegesebb, egyikök sem nélkülözhetetlenebb, mint akár melyik másik. A határozók tehát bolygók az ige-nap körül, de ismét holdakat vonzanak és vezetnek maguk körül — a *jelzők* képében, melyek megint különféle alakban jelennek meg, de azért mint a határozók határozói szintaktice egyneműek. A mondat-szerkezet azonban ennél tovább is mehet, mert a jelzőknek maguknak is lehetnek határozói, sőt még emezeknek is, míg el nem vész a mondat be- és átlátszósága.⁸

E felfogásból kifolyólag megváltozik a bővített mondat fogalma is. Brassai szerint kétfélék a mondatok: 1. melyeknek határozói mind egyes szók, 2. melyeknek határozói nagy részben vagy mind jelzősek. Az elsőrendbelieket röviden *egyszerű* mondatoknak, a második-féléket pedig *jelzősők*nek nevezzük.⁹ E jelzős mondatok tehát csupán annyiban különböznek az egyszerűektől, hogy a jelzők csak közvetve hódolnak az igének, míg a határozók közvetlenül határozzák meg azt, de a centralizáció elve, melyen az egész mondat-szerkezet épül, nem szenved csorbulást. Ha közvetve is, azért mégis minden tag az igére vonatkozik, melyben a mondat főcélja tömörül.¹⁰

Ily felfogással természetesen a kopulát is más szemmel nézi

¹ Vö. A m. m. 1:325. s köv. ll., 2:10. l., 3:179., 199., 209. ll. A mondat dualizmusa. 4. l. A módszerről. 153. l. Még számos más helyt is foglalkozik e dologgal. — ² Az O. V.-ben 'igemellék' névvel él; értekezéseiben is előfordul néha-néha ezen elnevezés. — ³ A m. m. 1:324. l. — ⁴ A m. m. 2:9. l. — ⁵ Paraleipomena kai diorthoumena, 5. l. — ⁶ A m. m. 3:178. l. — ⁷ A m. m. 1:333. l. — ⁸ Paral. kai d. 6. l. — ⁹ A bővített mondat. 6. l. — ¹⁰ A m. m. 1:342. l.

Brassai, mint a logikai grammatikusok. Nem tisztán a kapcsolat jele ez nála, hanem maga a mondattag, mely magában is képes volt betölteni a mondat feladatát. Azonban határozatlanságánál fogva már nagyon korán szüksége volt a létigének igehatározóra, amely annyira állandóvá lett, hogy állandó nevet is kapott, s vagy a logikától kölcsönzött szóval *praedicatum*-nak, vagy nyelvtani eredeti műszóval *attributum*-nak hívják. Ez az *attributum* azután némelyik nyelvben úgy bánt a létigével, mint Pipin Chilverich királlyal: nélkülözhetőnek, azután lehetetlennek nyilvánítá s maga üle ura székébe. Ennek gyakorlati és elméleti következménye lőn. A gyakorlati az, hogy sibóletté vált azon nyelvek között, melyekben a létige kiküszöbölése megtörtént és azok között, ahol nem. Az elméleti pedig az, hogy a nyelvészek általánosítani akarták ezt a külön esetet: az alanyt és állítmányt tolák fel a mondat lényeges részeinek s a szegény igtét örökös birtokából és székéből kivetéssel fenyegették.¹ Szóval Brassai szerint az ily mondatok is csak épen úgy monarkia módjára vannak berendezve, mint akármely más mondat, melyben a laikusok előtt is teljes fényben villog az igekirály koronája. Mert fejedelem az ige s ott székel a mondat közepén, elején vagy végén, hol székét választania tetszik s az értelmi hódolat kötelékével fűzi magához vazallusait, az igehatározókat. Nem metaforakép mondja ezt Brassai, hanem szerinte ez az ügy legtulajdonképpibb és legszabatosabb kifejezése.²

Brassai sorbaveszi azután az egyes határozókat s külön vizsgálva az ígéhez való viszonyukat, így akarja megállapítani azon általános elveket, melyek a határozók főntebb említett értelmi függését szabályozzák.

De állapotjunk meg itt egy kissé s vegyük jól szemügyre, vajjon valóban oly szilárd kőszál-e az ige, hogy megbirná a magyar mondat egész épületét.

Az bizonyos, hogy a Brassai adta elmélet nagyon egyszerű és tetszetős, s talán ennek róható fel, hogy bár kezdetben lassan hódított, később annál több hívőre talált. Sőt Brassai után jóval később a németeknél is rokonnézet kapott lábra, mely főképp Kern elméleti műveire³ támaszkodott s Willmanns meglehetősen erős

¹ A m. m. 1: 348—350. II. — ² A m. m. 1: 332. I. — ³ Die deutsche Satzlehre, Berlin 1883. Zur Methodik des deutschen Unterrichts, Berlin 1883. Zur Reform des Unterrichts in der deutschen Satzlehre, Berlin 1884. Grund-

kritikájának¹ dacára is rendkívül elterjedt s — el lehet mondani — szinte reformálta a német nyelvtanokat.² E kettős hatás alapján azután nálunk is nagyon hódít az ígés elmélet, különösen pedig azóta, hogy Balogh Péter, hogy úgy mondjam, a paleontológiáját is megírta az ige mindenhatóságának.³ Az ígés elmélet újabb hívei azonban nem járnak el oly felforgató módon, mint Brassai; vitatják az ige központi helyzetét a mondatban, de az alany és állítmány fogalmát nem küszöbölik ki belőle. E tekintetben nem igen akadt követője Brassainak, csak Kicska Emil penget újabban hasonló hírokat.⁴

De úgy látszik, nem lesz valami tartós életű az ígés elmélet, s mintha újabban mindinkább halványodnék az igekirály koronájának fénye! Paul legalább határozottan tévedésnek tartja e felfogást,⁵ sőt Erdélyi Lajos már említett tanulmányában e kérdést is érintve egyenesen a formális logika kopula-tana általánosításának bélyegzi e tanítást,⁶ tehát épen arra az alapra viszi vissza, amelynek érvényesülése ellen oly elkeseredetten küzdött Brassai. Kalmár Elek, ki a NyK.-ben megjelent értekezésében,⁷ bár kerülő uton, de mégis az ígés elmélet mellé szegődik, az angol grammatikák hatásának tulajdonítja ezt a »retrográd« irányzatot.⁸ Én nem tudom, »retrográd«-e, nem-e ezen irány, de nem tartom helyesnek az ígés elméletet. *Véleményem szerint* ugyanis *nincs monarka a mondatban, hanem az alany és állítmány dualizmusa érvényesül benne, még pedig két formában: a lélektani- és grammatikainak nevezett alany és állítmány viszonyában.* Engem legalább nem tudtak meggyőzni sem *negatív* erősségei Brassainak, melyekkel a dualizmus és alany-állítmány fogalmát akarja kiküszöbölni a mondatból, sem *pozitív* okai, melyeken az ige minden-

riss der deutschen Satzlehre, II. Aufl. 1885. Nálunk Theisz Gyula ismertette behatóan Kern irányát: A nyelvtanítás reformjához, Tanáregy. K. 21 : 47. l. — ¹ Zeitschrift f. das Gymnasialwesen, 37. — ² Nagyon érdekes erre vonatkozólag Schmalznak latin grammatikájához írt »Erläuterungen«-je, mely a 33. lapon valóságos ódát zeng Kern tiszteletére. — ³ Az ige szereplése a mondatban, Nyr. 17. — ⁴ Vö. Kicska Emil, Alany és állítmány. Nyr. 24. és 25., továbbá: Még valami az alanyról és állítmányról. NyK. 29. Kicska szerint van dualizmus a mondatban, s a két rész alany és állítmány, illetőleg határozandó és határozó viszonyában áll egymással, de annyiban mégis megegyezik Brassaival, hogy ő is tagadja az u. n. grammatikai alany és állítmány létezését. — ⁵ Prinzip. d. Sprachg. 110. l. — ⁶ NyK. 27 : 426. l. — ⁷ Állítmány és alany, NyK. 28. — ⁸ Nyr. 29 : 567. l.

hatóságának trónja emelkednék. Nézzük tehát először, mint bontogatja Brassai a régi dualisztikus elmélet bástyáit!

Ha erősségeit nézzük, egyszerre szemünkbe ötlük az a sajátos jelenség, hogy Brassai egyszerre támad a dualizmus fogalma és az alany s állítmány eszméje ellen, vagyis ő még nem választja szét a két fogalmat mint az igés elmélet későbbi hívei, hanem *általában* a dualizmus szükségképeni képviselőjének tekinti az alanyt és állítmányt. Erősségeit egy helyt így szedi pontokba: »1. Inductiv tudomány lévén a nyelvészet, elégtelen inductióra alapított elvből nem indulhatok ki; 2. a mondatbeli dualizmus még szorosán véve nem is nyelvészeti inductio szüleménye, hanem egy más tudománytól, a logikától van kölcsönözve; 3. még oly nyelvészeti értelmezését a subjectumnak és praedicatumnak, melynél fogva minden mondatban meg lehetne határozni, mind e mai napig nem leltem; 4. az egész elv következeiseiben az ezután fejtegetendőkre nézve meddő; 5. ha vannak is netalán olyan nyelvek, melyekben — ha erőltetve is — mindenütt alkalmazhatni, de épen a *magyarban* teljességgel nem lehet.«¹

Ha szemügyre vesszük e pontokat, mindjárt látjuk, hogy az 1. és 5., sőt még 4. is tulajdonképen egymástól függenek, egymást kiegészítik. Ami az 1. pontot illeti, ha Brassai csakugyan megbizonyítja, hogy az alany és állítmány eszméi s ennek révén a dualizmus gondolata helytelen indukció alapján jutott a mondatba, készséggel állunk melléje. De vajjon megbizonyítja-e ezt Brassai? Értekezéseiben unos-untalan utal az alany és állítmány eszméjének logikai eredetére s már ezt magában is elégnék tartja elvetésükre. Pedig a logikai eredet magában véve még semmit sem bizonyít. Akárhonnét is van véve az alany és állítmány eszméje, a főkérdés csak ez marad: reája illik-e a mondatra vagy nem? Ha igen, nyugodt lélekkel használhatjuk utmutatóul, mint nem vallotta Brassai sem kárát annak, hogy a természet-tudományoktól kérte kölcsön az »egyen« eszméjét.

Kedves erőssége Brassainak még az is, hogy az alany és állítmány meghatározásai nagyon ingadozók. Különösen A magyar mondat I. részében hangoztatja nagy örömmel, hogy »a subjectum bevett értelmezése nem képesít a subjectum kitalálására« (329. l.)

¹ A m. m. 2:10—11. ll. Tulajdonképen ugyanezt fejtegeti — bár más szavakkal — a következő helyeken is: A m. m. 1:325. l. 3:179., 199., 209. ll. A mond. dual. 4. l.

S ebből mi következik? Legfőlebb az, hogy az az értelmezés rossz, »mert, ha valamely dolgot vagy fogalmat nem sikerül helyesen definiálni, ebből talán mégsem következik, hogy az a fogalom egyáltalában nem is létezik.«¹

De talán többet ér Brassai *pozitív* erőssége, mellyel az ige mindenhatóságát megokolja, amiből természetes következményként folyik, hogy nincs dualizmus a mondatban?

Többször hivatkozik Brassai arra a tapasztalati tényre, hogy az ige egymaga is betöltheti a mondat feladatát s nélkülözheti segédeit, ezek meg teljességgel nem lehetnek el urok nélkül. Esik, havazik, villámlik stb. mindnyájan magukra egészen megmondják, amit a mondó akar.² Különösen mint megdönt-hetetlen bizonyítékra hivatkozik a »dörög« igére, mely minden rag nélkül, magában, pusztá igevoltánál fogva képes mondat alkotására.³

Vajjon helyes-e Brassai megfigyelése? Erre a kérdésre csak a mondat mivoltának ismerete vethet világot? Mi tehát a mondat? Első nagyobb értekezéseiben adós marad Brassai a felelettel e kérdésre. Igaz ugyan, hogy a mondatot könnyebb felismerni, mint meghatározni, de mégis csak biztos alapot vetett volna Brassai következő fejtegetéseinek, ha a mondat mivoltára vetett világossággal indul utjára. Egy későbbi értekezésében érinti csak Brassai e kérdést. Szerinte »a mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cselekvény, állapot körülményeit.«⁴ E meghatározás nagy vitát idézett elő. Balogh Péter támadta meg először gyengén,⁵ de később Brassai ismételt ellenvetései után erősebben. Szerinte Brassai meghatározása teljesen rossz, mert egyrészt szűk, hiszen a csupán igéből álló mondatok nem lévén szócsoportok, nem ille- nek bele, másrészt bő, mert bele lehet illeszteni a cselekvésnek pusztá elnevezését is (pl. a nap forgása a föld körül).⁶ Balogh Péter elhagyja már régi véleményét, mely szerint a mondat az ítélet nyelvbeli kifejezése,⁷ s elvetve azt a meghatározást, mely

¹ Petz Gedeon: Van-e nyelvtani alany és állítmány? E. Ph. K. 24: 140. l. — ² A m. m. 2:11. l., vö. még a 3. ért. 178. l. — ³ A m. m. 2:12. l. — ⁴ Szórend és accentus, 13. l. ⁵ A mondat definíciója. Nyr. 19:289. l. Brassai felel: Helyreigazítás, Nyr. 19:447. l. Erre Balogh Péter: Válasz a helyreigazításra, Nyr. 19:543. Brassai újra felel: Mi a mondat? Nyr. 20: 250. l. Erre Balogh P. Utolsó szavam, Nyr. 20:359. l. — ⁶ Nyr. 19:553. l. — ⁷ Az ige szereplése a mondatban, Nyr. 17:297. l.

a gondolat kifejezését látja a mondatban,¹ Kernével rokon meghatározást állít fel, hogy a mondat annak a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk, akarunk vagy érzünk.² Szinnyi Józsefnek csak a »tény« szó ellen van kifogása e definícióban, s szerinte »a mondat a beszédnek oly szakasza, amellyel valamit kijelentünk, kívánunk vagy kérdezzünk.«³ Brassainak meg sehoggy sem tetszik a Balogh adta meghatározás, ami annál sajtószerűbb, mert logikájában már megvan e meghatározásnak csirája. Itt ugyanis azt mondja, hogy a nyelv »a szintetikus itéletekre terjed ki majdnem kirekesztőleg« (79. l.). Kevéssel utóbb meg ezt találjuk: »minden szintetikus ítélet egy tapasztalt vagy képzelte tény kifejezése.« Mint látjuk, csak a »tény« értelmét kellett kissé szélesíteni, hogy kipattanjon a Balogh adta meghatározás. S valóban egy későbbi művében⁴ már így határozza meg Brassai a mondatot: »A mondat nyelvtanilag használható értelmezése, hogy az egy — széles értelemben vett — ténynek szavakkal való, magában teljes értelmű kifejezése.«

Ami e meghatározásokat illeti, igazságuk ellen nem lehet sok szó; csak az a baj, hogy nagyon formálisak. Nagyon is találó tehát Simon J. S. megjegyzése, ki hibáztatja ezen mondatmeghatározások közös eljárását, hogy a mondat meghatározásának épen valódi forrását, t. i. a gondolkodásnak megvilágítását mellőzik.⁵

Újabban Kalmár Elek egyszerűen megfordítja Brassainak régi, szinte szálló-igévé lett mondását s úgy határozza meg a mondatot, hogy »a mondat a nyelvbéli egyén, vagyis beszédünk oly szakasza, mely a beszédnek különvaló egyedét, mértékegyiségét teszi.«⁶

Nincsen semmi okom, hogy kételkedjem ezen állítás igazságában, de ezzel szerintem még nincsen megoldva a mondat meghatározásának nehéz kérdése. Van ebben a meghatározásban egy nagyon is vitás fogalom, melynek értelmezésére nézve épen nincsen megegyezés a nyelvészek között, t. i. hogy mi is az a beszéd. Kalmár nem marad adós a válaszszal, de nincs sok köszönet benne. Szerinte »a beszéd (sermo) lelkünk három működésének hangunk (azaz egyszerűen emberi hang, nem pedig »tagolt«, azaz artikulált hang) útján való közlése. Tehát emberi

¹ Ezt a meghatározást Lehr Vilmos védte: Nyr. 20:355. l. — ² Nyr. 19:297. l. — ³ Nyr. 21:109. l. — ⁴ A módszerről,² 153. l. — ⁵ Mi hát a mondat? Nyr. 21:153. l. — ⁶ Állítmány és alany, NyK. 28:133. l.

hangon való közlése annak, hogy valamit tudunk (észrevettünk), valami érzelmet érzünk, vagy valamit akarunk.«¹ Szerintem erre a meghatározásra is el lehet mondani, amit Balogh Péter jegyzett meg Brassai mondat-definíciójára, hogy *szük* is meg *tág* is. *Szük*, mert kizárja a magánbeszédet, amelynél éppen nem szerepel a közlés célja. Kalmár maga is észreveszi ezt, de azzal akarja elütni a dolgot, hogy előbb van közlés, párbeszéd, csak aztán monológ, vagyis hogy a magánbeszéd a párbeszédből fejlődött.² Készségesen elismerem, hogy a monológ előbbségét védő Wegenerrel szemben neki van igaza, de az nem változtat a dolgon. Az tapasztalati tény, hogy magánbeszéd van, s hogy beszéd, azt sem tagadhatja józan észszel senki sem, bár éppen nem a közlés céljából történik. Szóval a főlebb említett meghatározásban hibás a közlés céljának hangoztatása.³

De *tág* is Kalmár meghatározása, mert ennek alapján akár melyik négy lábú társunk, mely velünk együtt élvezi az édes levegőt, teljes jogot formálhat arra, hogy az ő nyelvét egynek tartsák az emberével. Az, hogy Kalmár »emberi hangok«-ról beszél meghatározásában, ugyan nem tesz semmi különbséget, főképp, hogy még az artikulációt sem tartja lényeges feltételnek. Szóval, ha helyes Kalmár meghatározása, ugyan minő különbség van az emberi beszéd és az állatok lelki mozgalmasságának megnyilatkozása között? Hiszen a kis állatfióka is, ha veszélybe jut, a síráshoz hasonló sívítással hívja anyját (n. b. a közlés céljából történő sírást beszédnek tartja Kalmár!),⁴ tehát, ha mindjárt

¹ Állítmány és alany, NyK. 28:130. 1. — ² Állítmány és alany, NyK. 28:132. 1. — ³ Legjobban mutatja ezt azon ellenmondás, mely boszantó érdekességgel nyilvánul Kalmár két fontos nyilatkozata között. Egyik helyt határozottan kijelenti: »A beszéd eredete lelkünk eseményében, célja és eredménye a közlésben van. Amíg lelkünk eseményeit *önkéntelenül és közlő szándék nélkül* fejezzük ki, pl. önkéntelenül szisszenünk föl, sírunk vagy tombolunk, addig az eredet nem vezet eredményre, a természetes hang oly élettelen, mint a közönséges szekérsörgés, melyből pedig szintén megértjük, hogy egy szekér jön vagy megállott. Ez a zörgés nem beszéd, mert nem szándékos, nem valami célért történik. Hasonlóképp, ha a sírásból vagy tombolásból megértjük, hogy az illető búsul vagy örül, ez csak a mi okoskodásunk következése, nem az illető műve, mert neki ez nem volt célja.« * Hasonlítsuk csak össze e szavakat a 132. lapon mondottakkal: »Monolog csak akkor lehetséges, midőn már úgy hozzá szoktunk a beszédhez, hogy *önkéntelenül* is beszélünk.« — ⁴ Állítmány és alany, NyK. 28:130. 1.

* Állítmány és alany, NyK. 28:130. 1.

öszöntszerűleg is, de végeredményében mégis a közlés céljából adja ki azokat a hangokat. Mi nem az állati, hanem az emberi nyelv meghatározását várjuk, azon emberét, mely nem *csak* állat, hanem eszes érzéki lény. Vajjon elmondható-e a Kalmár meghatározta nyelvről, hogy az ember és állat közti különbségnek Rubikonja; vajjon ily nyelv lebegett-e Hobbes szemei előtt, midőn kimondta: »Homo rationale, quia orationale«? Én legalább kötve hiszem.

Abban igaza van Kalmárnak, hogy lelkünk hármias irányú működése szolgáltatja a beszéd tartalmát, de vajjon nem ezek jutnak-e kifejezésre az állati nyelvben is, mely az árnyalatok egész sorát egyesíti látszólagosan egyhangú indulathangjaiban, melyekből újabb időkben egész állatnyelvet állítottak össze? Én nem abban látom az emberi és állati nyelv között lévő különbséget, hogy ott artikulált hangok szerepelnek, mert ha szorosan vesszük a dolgot, elég sok állathang oly tökéletesen artikulált, akárcsak az emberé. Teljesen igazaknak tartom Gabelentz szavait: »Ich weiss nicht, ob ein Schaf sein *mää* genau mit denselben Stimmorganen hervorbringt, mit denen der Mensch es nachahmt. Gesetzt, dies wäre der Fall, so wüsste ich nicht, warum jenes *mää* für weniger articuliert gelten sollte, als etwa unser *mähe* oder das französische *mais*. Und dasselbe gilt erst recht von mehrsilbigen Rufen der Tiere, wie dem Schreie des Kukuks, dem Kikeriki des Hahns.«¹ Ugyanennek megvilágítására Müller a papagájt hozza fel, melynek nyelvében minden magán- és mássalhangzó megvan.² A hangok tagoltsága fiziológiai feltételektől függ, s mint általában az ember és állat közti örök különbség lelki eltérések következménye, épúgy arra a szakadékra is, melyet a nyelv teremt az ember és állat között s melyet Hæckel homalalus pithekanthropusa sem tud áthidalni, nem fizikai és fiziológiai, hanem az embert az állattól elválasztó szellemi különbségek vetnek világot.

Mint már mondtam, abban igaza van Kalmárnak, hogy a nyelv tartalmához a lélek hármias működése szolgáltatja az anyagot, de nem veszi figyelembe — s ez a legfőbb hibája — hogy a lélek fel is dolgozza azt, s hogy *minden lelki ténynek a gondolkodás formáiba kell öltöznie előbb, hogy nyelvi kifejezésre jut-*

¹ Georg von der Gabelentz: Die Sprachwissenschaft, 6. l. — ² Dr. Josef Müller: System der Philosophie, Mainz 1898. 219. l.

hasson. A lélek ezen magasabb szellemi működésének rovására írható az a »gondolat-tagolás« is, amelyről Gabelentz tesz említést már idézett művében (3. l.). Lehetne még beszélni arról is, vajjon szükséges-e az artikulált hangok fogalmának bevitelét az emberi beszéd meghatározásába, de az már nem nagy jelentőségű további fejtegetéseinkre. A fő az, hogy *a lelki tények a gondolkodás formáiban jutnak kifejezésre a nyelvben.* Ha tehát a mondat a nyelvbéli egyén, s a nyelv a gondolkodás formáiban megjelenő lelki tényeknek emberi hangon való kifejezése, akkor a Brassai elvének további analizálásával szükségkép arra az eredményre kell jutnunk, hogy a mondat a gondolkodás formáinak egyénében megjelenő lelki ténykifejezése. De hát mi a gondolkodás alapformája? Akárhány lélektant nézek is meg, azt találom, hogy a gondolkodás alapformája az *ítélet.* Szóval *a mondat az ítélet formájában megjelenő lelki ténynek nyelvbéli kifejezése,* s minthogy ítélet soha sincsen tartalom nélkül, *a mondat az ítélet nyelvbéli kifejezése.*

Nem szeretném, ha félreértés érne. Hibáztattam Kalmár beszédmeghatározásában a közlés céljának hangoztatását, Brassai általános elveinek ismertetésében pedig egyik legnagyobb érdemének tüntettem fel azt, hogy Brassai csak az emberrel és emberiséggel együtt tudja vizsgálatra érdemesnek tartani s mint a szellemi közlekedés eszközét vizsgálja a nyelvet. Nincs-e ellentmondás a két nyilatkozat között? Szerintem nincsen. Eszem ágában sincs tagadni, sőt magam is vallom, hogy a közlés ösztönének hatása rendkívüli fontosságú a nyelv életében, s roppant hibát követne el az, ki vizsgálataiban szem elől tévesztené e körülményt, de ezt a sajátságot nem tartom a nyelv lényegébe vágó tulajdonságnak. Hogy a nyelv a szellemi közlekedés eszközéül szolgálhat és szolgál, az *csak következménye azon sajátságának, hogy kifejezi a belső lelki tényeket.* Hogy a nyelv minő tényezők hatása alatt fejlődik, változik, az már egészen más kérdés.

De van még egy más nehézség is. Ha az ítélet nyelvbéli kifejezésének tartjuk a mondatot, vajjon nem állunk-e a logikai nyelvészek álláspontján, melynek terméketlensége bizonyos ponton túl már eleve kétségtelenné teszi helytelenségét? Ha magyar nyelvtanainkat nézzük, bizony erre a gondolatra kellene jönnünk. Csak az egyetlen Simonyi Zsigmond használja nyelvtanában¹ e

¹ Magyar nyelvtan,⁴ 76. l.

meghatározást, a többi — már mint az előttem lévő grammatikákból megítélhetem — kerüli, hogy a logikai alapnak látszatát is elhárítsa magáról.

Pedig az ítélet első sorban lélektani kategória s a logika körébe csak annyiban tartozik, amennyiben igazságot fejez ki. Ebből a szempontból vizsgálja a logika a helyes gondolkodás feltételeit, állapít meg törvényeket s ad utasításokat, melyekhez az ítélet igazsága van kötve. Szóval a logika az ítélet igazságának föltételeit kutatja, míg a lélektan az ítélésnek folyamatát veszi szemügyre s azt nézi, melyek azok a feltételek, melyek a lelki működések általános törvényei s az egyes eseteknek megfelelő külön körülmények szerint az ítélet kialakulásánál szerepelnek és »der Gegensatz von wahr und falsch hat ebensowenig eine Stelle in der Psychologie, wie der Gegensatz von gut und böse im menschlichen Handeln ein psychischer ist.«¹

Teljesen hasonló a grammatikusnak álláspontja is a mondatnál szemben. Hogy igaz-e, nem-e a mondatban kifejezett dolog, azzal ugyan nem törődik a grammatikus, hanem csak azt figyeli, vajjon a nyelvszokásnak megfelelő-e, helyes-e annak kifejezése. Találóaan világítja meg ezt Steintal példája:

»Es tritt jemand an eine runde Tafel und spricht: *diese runde Tafel is viereckig*: so schweigt der Grammatiker vollständig befriedigt; der Logiker aber ruft: Unsinn! Jener spricht: *dieser Tafel sind rund*, oder *hic tabulam sint rotundum*: der Logiker an sich versteht weder Deutsch, noch Latein und schweigt, der Grammatiker tadelt. Gibt man aber dem Logiker zu seinem allgemeinen logischen Masstabe noch das besondere grammatische Gesetz der Congruenz, so würde auch er tadeln. Ein solcher Logiker, der zu den logischen Gesetzen noch ein grammatisches hinzubringt, ist eben der Grammatiker. Denn dieser ist, ausserdem dass er Grammatiker ist, noch überdies Logiker, d. h. nach logischen Gesetzen denkend und beurteilend; aber der Logiker ist nicht auch Grammatiker. Würde nun der obige Satz corrigirt: *hoc tabulum est rotundum*, so wäre der Logiker selbst mit Kenntnis der Congruenzregel befriedigt. Der Grammatiker aber hat eine fernere Kenntnis der Sprache und verbessert: *tabula*. Dies genügt dem Logiker um das Übrige zu corrigiren; d. h. nun ist der Grammatiker gezwungen, eine logische Anwendung der Regel der Congruenz zu machen. Also die Congruenz-Regel und das bestimmte Genus des Wortes *tabula* sind Verhältnisse, die ausschliesslich der Grammatik gehören; und sie

¹ Sigwart: Logik, 1:10. 1.

mit ihresgleichen machen den Gegenstand der Grammatik, die Sprache aus.«¹

Nem abban van tehát a logika és grammatika közti különbség, hogy »amannak uradalma az analytikus, ezé a synthetikus ítéletekre terjed majdnem kirekesztőleg;«² minden ítélet beletartozik a logika körébe, s a nyelvtudomány is foglalkozik minden mondatdal, akármily ítéletet tartalmaz is, hanem természetesen más szempontból, a kifejezés helyességének szempontjából.

A dolog természetéből, a nyelv mivoltának helyes ismeretéből következik, hogy a grammatikus csak a lélektani állásponton tehet eleget feladatának. A kifejezendő tényre vonatkozó képzetek, fogalmak társulnak a jelképül szolgáló hangsorok képzetével, s e hangképeknek, a nyelvváltozás igazi alanyainak módosulása lélektani uton vizsgálható.

De vegyük fel e kitérés után az elejtett fonalat s nézzük, mi az ítélet! Sajnos, erre nézve sincs teljes megegyezés a pszichológusok és logikusok között. Manapság főkép háromféle felfogással találkozik az ember. Wundt egy összetett képzet szétbontásának eredményét látja az ítéletben.³ Ez azonban teljesen tarthatatlan állítás. Sok ítéletnél szerepel ugyan e felbontás, de csak mint előkészítője az ítéletnek. Legjobban bizonyítja ezen felfogás helytelenségét, hogy hívei már kezdik elhagyni ezen álláspontot. Pauer Imre pl. könyveinek első kiadásában még Wundt után indul, de a legújabbban már maga cáfolja régebbi erősségeit és elismeri a kapcsolás szerepét az ítéletben.⁴ Valóban van kapcsolás az ítéletben, de tévednek, kik két képzet pusztá összekapcsolásában látják az ítélet lényegét. Hiszen e szerint a tudatban együttesen fellépő képzetek is mondatot alkotnának. Épen azért manapság már mindinkább általánosabb elfogadásra talál azon

¹ Steinthal: Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft,² 70—71. II. — ² Brassai: Logika,³ 79. I. Brassai e véleménye Hegel hatására vall. »Ein Satz hat zwar im grammatischen Sinne Subject und Prädicat, ist aber darum noch kein Urtheil. Zu Letzterem gehört, dass das Prädicat sich zum Subject nach dem Verhältniss von Begriffsstimmungen, also als ein Allgemeines zu einem Besonderen oder Einzelnen verhalte. Aristoteles ist im Jahre 73. seines Alters, in dem 4. Jahre der 115. Olympiade gestorben, ist ein blosser Satz, kein Urtheil.« (Logik, Werke 4: 69. I. Idézve Sigwartnál, Logik, 1: 20. — ³ Grundriss der Psychologie, 311. I. Kalmár is ezt fogadja el; vö. NyK. 28: 135. I. — ⁴ A lélektan alaptanai,⁴ 126. I. A logika alaptanai,⁴ 7. és 27. I.

vélemény, mely az összkapcsolás reális érvényességének tudatát is fontos tényezőnek tartja az ítéletet alkotó lelki működésben. Lipps szerint: »das Urtheil ist das Bewusstsein der objektiven Nothwendigkeit eines Zusammen von Gegenständen des Denkens oder der objektiven Unmöglichkeit einer Zuordnung derselben.«¹ Ezen új tényezőnek a fontosságát hangoztatja Marty is:

»Bekanntlich war es eine weitverbreitete, zeitweilig fast allein herrschende Meinung, dass in der Verbindung von einem Subject und Prädicat oder wie man statt dessen synonym sagen zu können meinte, einer Subjects- und Prädicatsvorstellung die ganze Eigentümlichkeit des Urteilsphänomens bestehe. Dies ist ein Irrtum, und heute beginnt man ziemlich allgemein einzusehen, dass mit einer Verknüpfung von Vorstellungen jedenfalls das Wesen des Urteils nicht erschöpft sein könne. Man findet, es gehöre dazu ausserdem noch etwas, was man als Bewusstsein der Objectivität jener subjectiven Vorstellungsverknüpfung, als Giltigkeitsbewusstsein, Glauben etc. bezeichnet.«²

Így értelmezve azt a kapcsolást s tekintve, hogy a szó — mint Locke mondja — csak elnevezési bárcája a fogalomnak, elfogadhatjuk Paul véleményét, ki két képzet összekapcsolása szimbolumának tartja a mondatot.³

Minden mondatban megvan tehát a két főrész: a lélektani alany és állítmány; az első az a képzet vagy képzettömeg, mely először van a beszélő tudatában, a másik pedig a kapcsolódó képzet, vagyis az, amelyet az elsőről mondunk. Eleinte csak hangsúly és szórend szolgálhatott e viszony kifejezésére, még pedig a nyomatékosabban ejtett rész a lélektani állítmány, míg a kevésbé hangsúlyozott a lélektani alany feladatát töltötte be; szórend tekintetében pedig a lélektani alany állt az első helyen, mely megjelelve a beszéd tárgyát, mintegy alapot

¹ Idézve Müllernél: System der Philosophie, 77. l. — ² Über die Scheidung von grammatischem, logischem und psychologischem Subject, resp. Būdicat. Archiv f. systemat. Philosophie, 3: 175. l. Idézi Petz Gedeon: Van-e nyelvtani alany és állítmány? E. Ph. K. 24: 139. l. Vö. még: Sigwart: Logik, 1: 98. l. Sigwart idézi Ueberweg meghatározását is, mely még szavakban is szinte teljesen megegyezik Lippsével. — ³ Prinzipien der Sprachgeschichte,³ 110. l. A mondat szerkezetének fejtegetésében főleg Paulra támaszkodtam s épen ezért tartottam meg az ő műszavait is, bár, amit ő képzetnek nevez, az szerintem legtöbbször fogalom. De ez a kérdés már tisztán a lélektanba tartozik és nincs befolyással a következő fejtegetésekre.

vetett az állítmánynak s csak a kérdésekben vagy indulatosan ejtett mondatokban engedett helyéből.¹

De ha csakugyan oly lényeges két rész az alany és állítmány a mondatban, hogyan kell felfognunk az u. n. személytelen igéket, melyek egyedül is állhatnak mondatul? Ezzel elérkeztünk Brassaiéknak már említett fő erősségéhez, mely az igés elmélet rendszerének szegletköve.

Sickenberger a személytelen igékről írt tanulmányában² kétféle ilyes mondatot különböztet meg: olyanokat, amelyek valamely külső eseményt, *folyamatot* (*es brennt, es blitz, es regnet, dörög*) jelelnek s olyanokat, melyek valami *állapotot* fejeznek ki (*es ist kalt; es ist nass*). Ami az utóbbiakat illeti, ezeknél a bennünket körülvevő, reánk ható külső valóság (*Wirklichkeit*) az alany, míg az előbbieknél nem az észrevett esemény, hanem annak fogalma, képzete. Szerintem kár volt megtenni ezt a megkülönböztetést, egyformán lehet magyarázni mindkét fajta mondatot, mint Paul fejtegeti; t. i. a lélektani alany a tapasztalt, konkrét jelenség képzete, míg a lélektani állítmány a megfelelő fogalom: »Auf der einen Seite steht die Wahrnehmung einer konkreten Erscheinung, auf der andern die schon in der Seele ruhende Vorstellung von Brennen oder Feuer (Paul a következő mondatokat magyarázza: *es brennt, Feuer!*), unter welche sich die betreffende Wahrnehmung unterordnen lässt.«³ A személytelen igék alakjukra nézve legtöbbször harmadik személyűek, és több nyelvben a formális alany sem hiányzik mellőlük. Paul szerint ez csak későbbi fejlődés: »wir müssen eine ältere Stufe voraussetzen, auf welcher der einfache Verbalstamm gesetzt wurde, eine Stufe, die im *Magyarischen* wirklich noch vorliegt, wo die 3. sg. kein Suffix hat.«⁴ Ilyen alak az a sokat emlegetett *dörög* is, mely mondatként állva tulajdonképen lélektani állítmány, mely egy épen lefolyó jelenséggel kapcsolatban azt mondja erről, hogy *dörgés*.

Felhozhatnák ezen magyarázat ellen, hogy e szerint csak

¹ Paul: *Prinzipien der Sprachg.*³ 88. §. — ² Über die sogenannte Quantität des Urtheils, Eine logische Studie als Beitrag zur Lehre von den Subjektivformen des Urtheils, von dr. phil. C. Sickenberger. München, 1890. —

³ *Prinz. d. Sprachg.*³ 117. l. Nagyon szépek Sigwart fejtegetései: *Logik*, I: 72—88. II. Wundt is megvédi a dulizmust az ily mondatokban: *Logik*, I: 125. l. Vö. még Kieska véleményét: *NyK.* 29: 318. l. Müller: *System der Philosophie*, 79. l. — ⁴ *Prinz. d. Sprachg.*³ 117. l.

akkor lehetne használni az ily személytelen igéket, ha valamely természeti jelenség van szemünk előtt, pedig a tapasztalat mást mutat. Igaz, de ez a tapasztalat azt is mutatja, hogy ilyenkor már kezdjük érezni a puszta ige elégtelenségét s legtöbbszörre valami cselekvő alanyt is teremtünk s gondolunk vagy fejezünk ki számára. Az *esik az eső, dörög az ég, vagy menny* stb. mondatokban észrevehető bővülést ezen szükség érzete hatásának tulajdonítom, s hogy korán megindulhatott s állandó ez a törekvés, legjobban bizonyítja a *mennydörög* összetett ige, melyben már egy egész mondat tudott egységgé szilárdulni.

Megvan tehát a dualizmus minden mondatban, még pedig a lélektani alany és állítmány viszonyában, bár megeshetik, hogy nyelvi kifejezésben nem szerepel mind a kettő. Az eddig tárgyalt mondatokban a lélektani állítmány volt kifejezve, de hiányos indukció volna azt következtetni ebből, hogy a lélektani állítmányt mindig ki kell mondani. Sok hiányos mondat van, amelyben csak a lélektani alany jut nyelvi kifejezésre. Paul ezt is megvilágítja:

»Es sieht z. B. jemand, dass ein Kind in Gefahr kommt, so ruft er wohl der Person, welcher die Bewachung desselben anvertraut ist, nur zu: *das Kind*. Hiermit ist nur der Gegenstand angezeigt, auf den die Aufmerksamkeit hingelenkt werden soll, also das logische Subj., das Präd. ergiebt sich für die angededete Person aus dem, was sie sieht, wenn sie dieser Lenkung der Aufmerksamkeit Folge leistet. Oder wenn von zwei Reisegefährten der eine bemerkt, dass der andere seinen Schirm hat stehen lassen, so genügt der blosser Ausruf *dein Schirm*, um diesen das Prädikat dazu ergänzen zu lassen. Der Vokativ, für sich ausgesprochen, um jemand herbeizurufen, ihn zu warnen, zu bitten, ihm zu drohen, ihm bemerklich zu machen, dass er unter mehreren jetzt an der Reihe ist etwas zu thun, ist ein solcher sprachlich, aber nicht psychologisch prädikatloser Satz«¹

E példából egyúttal az is látható, hogy nem szükségképen igével jelelendő az a rész, amely nyelvi kifejezésre jut.

A mondatnak alapformája tehát e szerint nem az egyetlen igével kifejezett mondat, mint Brassai hitte, hanem az alanyból és állítmányból álló mondat. Az alany és állítmány viszonya a szintaktikai viszonyok őstípusa, s a bővített mondat még legösszetettebb alakjában is az alany és állítmány viszonyának ismétlődésével magyarázható. Paul már gyakran idézett művének 96—98. §-ában szépen fejtegeti az u. n. adnominális és adver-

¹ Id. m. 116. l.

biális meghatározások állítmányi eredetét, s hogy a tárgy, jelző, állítmányi kiegészítő, határozó nem egyebek, mint lefokozott állítmányok, melyek a lélektani alany, illetőleg állítmány köré csoportosultak. Innen magyarázható, hogy a mondat legösszetettebb alakjában is legtöbbször észrevehető bizonyos kettős tagoltság, s a két tag ismét a lélektani alany és állítmány viszonyában áll egymáshoz. A fő különbség, a határvonal a két tag közt újra csak hangsúly, amennyiben az erősen ejtett rész a lélektani állítmány, míg az alanynak hangsúly tekintetében a második hellyel kell megelégednie. Szórend tekintetében a lélektani alany kezdi ugyan a leggyakrabban a mondatot, de sokszor, különösen indulatosan ejtett mondatokban, a második helyre szorul. Ami különösen a hangsúlyozást illeti, most igen gyakran nem az eredeti lélektani állítmány illetőleg alany kapja a megfelelő erősséget, hanem más mondatrész is felveheti a szorosabb értelemben vett lélektani állítmány, illetőleg alany szerepét.

A mondatbeli viszonyok kifejezésére tehát kezdetben a hangsúly és a szórend szolgált, azonban ezek az eszközök csak általában és határozatlanul fejezték ki a mondatrészek viszonyát, míg a később kialakult ragos stb. alakok már nemcsak a szorosan vett mondattani viszonyt jelelték, hanem a részeknek már más összefüggését is kifejezésre jutatták. Itt azután igazában lejátszódott Childerich királynak régi, de mindig új története, s a ragos alakok később szinte kizárólag az új kapcsolatot jelelték. Megtörtént azután, hogy változott a szorosan vett mondattani viszony, míg a grammatikai alakok azzal a különös viszonyal együtt ugyanazok maradtak. Ezzel megkezdődött az a folyamat, amelyet a mondattani kategóriák eltolódásának neveznek a nyelvészek, s a lélektaniaktól elkülönültek az eredetileg rajtuk épülő grammatikai kategóriák.¹

De vajjon mi az a más viszony, mely a lélektanin kívül más kapcsolatba is hozza egymással az egyes részeket s mely később szinte a maga számára foglalta le a grammatikai alakokat? Pár példa felvilágosít talán róla, még pedig egyszerűség szempontjából olyanokat válasszunk, amelyek külső tapasztalás útján szerzett ismereteket fejeznek ki.

¹ Vö. Paul id. m. 15. és 16. fejr. Az ő nyomdokait követi Herbig is vö. Indogermanische Forschungen, 6: 193—195. ll.

Az anya főz a konyhában, egyszer csak beküldi a szobába a szolgálót, nézze meg, mit csinál a Pali gyerek. Visszajön a cseléd s azt mondja: *játszik* a Pali. Vagy tegyük fel, hogy az anya csak zörgést hall a szobából; gondolja, hogy valamely gyerek játszik, de nem tudja melyik. Visszajön a szolgáló s azt mondja: *Pali* játszik. Vagy nézzünk más példát! Idegenből tér valaki haza. Már látja a falut, hirtelen füstgomolyt lát s felkiált: *ég* a falu. Vagy nem ismeri meg mindjárt, hogy falu ég-e vagy csak szomszédságában valami. Jobban fürkészi s látja, hogy bizony a falu ég, s így beszél magában: a *falu* ég. Mind az előbbi, mind az utóbbi két mondatra rá lehet mondani, hogy bizonyos tekintetben ugyanazok s más szempontból különbözők. Az előbbi mondatpár első mondatában a lélektani alany *Pali*, a másodikban *játszik*, mert ezekhez van kapcsolva a másik képzet (fogalom), az állítmány képzete (fogalma). A második mondatpár mondataiban szintén más és más a lélektani alany és állítmány. De valami közös is van bennük: a grammatikai alakokra nézve teljesen megegyeznek egymással; a két-két kapcsolt képzetnek egymáshoz való viszonyában is van valami állandó: végeredményben ugyanazt a két tényt fejezik ki. Az első két mondatban azt mondják, hogy Pali játszik, a másikkban pedig a falu égésének ténye jut kifejezésre. Vagy pl. e mondatot: az utcán gyerekek játszanak, szintén többféle változatban mondhatjuk; a szórend és főképp a hangsúly változnak, de a grammatikai alakok ugyanazok maradnak, s ennek megfelelőleg a lélektani alany és állítmány szerepét is más és más szó viseli, de bizonyos tekintetben ugyanaz marad az értelem s vele együtt a részeknek egymáshoz való viszonya. Hogyan magyarázzuk ezt?

Nézzük először is, minő eredetű a lélektani alany és állítmány viszonya a kapcsolt fogalmak közt? Azt hiszem, nem kell bizonyítanom, hogy teljesen *szubjektív*, a beszélő egyéni körülményeitől függ s azon érdek szerint igazodik, amely a beszélőt a külső eseményhez köti. A monológnál (*ég* a falu, a *falu* ég) esetről-esetre az egyéni lelki állapot, sajátos körülmények határozzák meg azt az érdeket, míg a párbeszédnél általában a közlés célja irányítja, s az lesz az állítmány, amit a hallgató szempontjából fontosabbnak, reá nézve ismeretlenebbnek tartunk, s ezt mondjuk az alanyról, melyet ismeretesnek vagy kevésbé gondolunk fontosnak a másokra nézve. Ez az egyéni érdek változott a felvett példákban, és e szerint módosult a

fogalmak szubjektív (lélektani) alany- és állítmány-viszonya, s e módosulást a szórend, de főképp a hangsúly jelezte. De valami állandó maradt, mint mondottuk, hiszen a felsorolt két-két mondatpár csak részben fejez ki mást, végeredményben ugyanazt a tényt jelenti. Olyasféle dologgal állunk szemben, mint mikor egy és ugyanazon épület homlokzatát más és más pontról fotografáljuk le. A képek ugyanazt a tárgyat mutatják, de különböző oldalról kidomborítva. Amint a fényképeknek állandó sajátosságait az épület sajátosságai határozzák meg, épen úgy a tárgyalt mondatokban a közölt esemény egyes részeinek objektív viszonyvet világot a mondatrészeknek állandó viszonyára. *Kétféle viszony lehet tehát a mondatrészek között: szubjektív és objektív; az első szerint a mondathangsúly osztja két részre a mondatot, míg a másodikat főképp a ragok, névutók jelelik.*

A mondatrészek tárgyi viszonyára vonatkozólag tehát az a kérdés a legnagyobb fontosságú: milyen összefüggésben is vannak a kifejezendő tény részei egymással, illetőleg, minőnek fogjuk mi fel azt a viszonyt?

A logikusok pusztá (legtöbbször élettelen) tárgyakat látnak s rajtok tulajdonságokat. Az utóbbiak értelmezéséről, osztályozásáról a nagy görög bölcsele kilences felosztása óta egész napjainkig sokat vitatkoztak, de arra a dualizmusra nézve többé-kevésbé megegyeztek. A költők szerint »sich selbst nur sieht der Mensch im Spiegel der Natur« (Rückert), s valóban az ő képzeletük erejétől szinte emberi életet, eszmét és érzést nyernek a természet jelenségei, amint az átlátszatlan és hideg testek is megvilágosodnak és megmelegednek a nap fényénél és melegénél. Hát a közönséges beszédben ugyan mily alakban tükröződik le a külső világ? Az emberiség mindig jobban szerette érző poétáit, mint hideg filozófusait, s bizony a tapasztalás azt mutatja, hogy ezen a téren sem igen hajlik a logikusok felfogása felé, kik úgyszólván minden életet lefosztanak a szegény világról, hanem inkább költőinek felfogásával rokon a lelke, kik ez emberi élet analógiájára fogják fel a külső természetet. A nyelvben legalább legtöbbször az élettelen dolgok is élnek, éreznek, cselekesznek, akárcsak az ember.¹ Nem is lehet ezen csudálkozni. »Az emberre

¹ »Der Franzose lässt den Stein »milden Sinnes«, *doucement*, dahinrollen; und wenn es nicht gelingt, einen Nagel in die Wand zu treiben, so sagt der Engländer: »*It will not hold*«, und der Obersachse sagt wohl: »*Es*

nézve a legfontosabb mindig az ember, s amit az embernél lát, azt az élettelen tárgyaknak is tulajdonítja, ¹ még pedig minél egyszerűbb az ember, annál világosabb alakban jelentkezik a képzetnek ezen átlelkésítő működése. Nem hiában »az analogia a legfőbb úr a nyelvben«, ily alakban már akkor is megvolt a maga szerepe a nyelvben, mikor a beszéd megteremtésében még csak az első lépéseket tette az emberiség. E megszemélyesítés különben annyival is könnyebben ment, mert természetszerűleg »figyelmünket elébb és sokkal erélyesebben ébreszti a mozgó, ható, mint a nyugvó, a holt, a hatástalan«, ² s így a nyelvkötés első fokain az emberen kívül a természetnek mozgó jelenségei adhatták az anyagot a beszédhez, s ez is hatalmasan előmozdította, hogy az ember a nyugodt, holt tárgyakon észlelt tulajdonságokat is mint valami élő, cselekvő dolog sajátosságait fogja fel s igében juttassa kifejezésre. A régi nyelvben tehát minden nyelvileg teljesen kifejezett mondatban kellett lennie egy cselekvést jelölő igének és a cselekvő személyt kifejező névnek, s a régiségre nézve szerintem teljesen helyes Simonyi Zsigmondnak álláspontja, akinek meghatározása szerint a nyelvtani állítmány, »a mondatnak azon fele, amellyel valami cselekvést vagy cselekvés módjára gondolt állapotot vagy tulajdonságot fejezünk ki, még pedig a cselekvő személyre vagy dologra vonatkoztatva. A nyelvtani alany a mondatnak az a fele, amellyel a cselekvőt vagy a cselekvő módjára gondolt személyt vagy dolgot megnevezzük.« ³

Az a kérdés most, vajjon a mai nyelvre vonatkozólag helyes-e ezen meghatározás?

Arra a lehetséges ellenvetésre vonatkozólag, hogy van számos nyelvileg teljesen kifejezett mondat, amelyben nincsen ige, tehát a grammatikai alany funkciója sem lehet a cselekvő személy vagy a cselekvőnek módjára gondolt dolog kifejezése, már előbb említett értekezésében maga Simonyi Zsigmond megadja a választ s a régiségből és a nép nyelvéből vett adatokkal döntően bizonyítja, hogy az ily mondatokban: *minden ember halandó*, szintén ott lappang az ige. De ott van a másik lehetséges ellenvetés, mely joggal kérdezheti: vajjon a szenvedő igés állítmányú mondatokban is a cselekvő személy az alany? Hiszen e szerint ebben

lernt nicht halten«, als fehlte es dem Nagel am guten Willen oder gar an der nöthigen Intelligenz!« Gabelentz: Die Sprachwissenschaft, 307. l. —

¹ Petz Gedeon: Van-e nyelvtani alany és állítmány? E. Ph. K. 24: 142. l. —

² Brassai: A m. m. 1: 325. l. — ³ Alany és állítmány, Nyr. 29: 6. l.

a mondatban: a fiú dicsértetik a tanítótól — a *tanítótól* volna az alany. Vagy talán más annak a *tanítótól* alaknak szerepe a mondatban?

A felvetett kérdésre vonatkozólag nagyon is érdekes megjegyzést találhatunk Brassainál. A kitünő nyelvérzékű Brassai a nevezős alakok szerepét vizsgálgatva, azt a tapasztalását fejezi ki, hogy a szenvedő ige mellett álló nevező nem igazi szenvedő szerepet tölt be, hanem van benne valami cselekvő jelentés is, legalább is annyi, hogy »ő ad okot, alkalmat a cselekvény végrehajtására. Ennek: ,a gyermek dicsértetik', valódi és teljes elemzése ez: ,a gyermek dicsérteti magát'. ,Puer castigatur'-ban az rejlik, hogy ,Puer jubet v. curat v. sinit, ut sui castigatio fiat'. Ennélfogva: ,Puerum castigat pater', és ,Puer castigatur a patre', nem tökélyes symphrasisok; hanem árnyalati különbség van bennök, miszerint a másodikban ,puer' nem oly tökélyesen és függetlenül cselekvő alany, mint ,pater'«. ¹

Az bizonyos, hogy legalább is a magyarra nézve megvan e felfogásnak a maga nyelvtörténeti alapja. Szinnyei József egyik cikkekcskéjében ² szépen bizonyítja, hogy a »közvetetlen cselekvést kifejező *cselekvő* ige úgy viszonylik a közvetlen szenvedést kifejező *visszaható* (v. *belszenvedő*) igéhez, mint a közvetett cselekvést kifejező *műveltető* ige a közvetett szenvedést kifejező *szenvedő* (v. *külszenvedő*) igéhez. Tehát az eredmény az, hogy valamin a visszaható, (v. *belszenvedő*) ige az egyszerű cselekvőnek a reflexivuma, úgy a *szenvedő* (v. *külszenvedő*) ige a *műveltetőnek reflexivuma*«. ³ Szóval a *szenvedő ige a visszahatóból fejlődött a cselekvés egyik mozzanatának, t. i. az alanyból való kiindulásnak elhomályosodásával, de míg a cselekvésnek az alanyból való kiindulása nem homályosodott el, a mellette álló nevező természetesen a cselekvő személyt jelölte, míg a manapság cselekvőnek felfogott és -tól, -től raggal jelölt ok nem lehetett más, mint eszközhatározó. A régiség legalább ezt bizonyítja. Sajátságos jelenség a kódexszek nyelvében, hogy a szenvedő ige mellett álló cselekvő ok a -tól, -től mellett nagyon gyakran -val, -vel raggal van kifejezve, vagy pedig miatt névutóról van jeelve; pl. a Nádor-k.-ben:*

ördöggel beületne (: a diablo absorberetur) 198. kikvel zőnetlen góttrettöm 332. (vö. fertzetes szelletektől gyetretnek vala

¹ A m. m. 3:255. l. — ² A szenvedő igék képzése, Nyr. 21:102. l. —

³ Ugyanott 105. l.

Münch. 120.) *cristus daniellel vadoltatic vala, Daniel irigseg miat, cristus azonkeppen, Daniel hamis fejedelm miat, cristus hamis tanuc miat* 208. *Cristus Samsonnal ellensegnc adatic, Samson dalida nevű parazna miat, crisetus sidoc gűlekezesenec alnoksaga miat* 215. *hizelkődő bezed miath meg nem čalatec* 503. *ezőc miat harmicz harman megfogattanac felvitetec meńorzagba angaloc miat* 633.¹

Vagy a Keszthelyi-k-ben a szenvedő alakok mellett a *-tól, -től* rag csak néhányszor fordul elő; helyette többnyire a *miatt* névutót és ritkán a *-val, -vel* ragot találjuk.² *howal megfeyerwl-tethnek* 164. *kyk megvaltattanak urnak myatta* 235. Ha tekintetbe vesszük, hogy mind a *-vel*-nek,³ mind a *miatt*-nak⁴ eredeti alapjelentése az eszköz (a *miatt*-é a közlető eszköz) jelölése, s ha szem előtt tartjuk a szenvedő igéknek már említett származását, alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a kódexszek korában még nem homályosodott el egészen a szenvedő igék jelentésében a cselekvésnek az alanyból való kiindulása, s így *arra a korra nézve még érvényes a nyelvtani alanynak Simonyi adta meghatározása*.⁴ A cselekvésnek az alanytól való kiindulását akkor kezdték homályosabban érezni, mikor azt a közlető eszközt oknak kezdték felfogni, amivel aztán a *-vel* és *miatt* is háttérbe szorultak s a *-tól, -től*-lel való szerkesztés kapott lábra. Ez a szerkesztés már a kódexszekben is előfordul, később pedig egészen általánossá válik az a felfogás, mely a régebbi közlető eszközt távolabbi, cselekvő oknak nézi. *Rendkívül érdekes jelenség azután, hogy a szenvedő szerkezetű mondatok az értelem minden változása nélkül átalakíthatók cselekvő szerkezetű mondatokká, melyekben már az előbbi -tól, -től ragos s a cselekvő okot jelentő szó kerül nevezőbe s veszi fel a nyelvtani alany szerepét*. Vajjon ez a jelenség nem éppen Simonyi Zsigmond fűntebbi nézetét erősíti-e meg, főleg, ha tekin-

¹ Vö. Zoltvány L. J. A Nádor-codex nyelvi sajátságairól, kül. lenyom. a NyK. 17. és 19. kötetéből, 71. és 105. ll. — ² Kardos J. Czelesztin, a Keszthelyi-c. alaktana és mondattana, 63. l., vö. még a 45. és 60. ll. — ³ >Vog. *va'l*: comit. instr. -l (pl. *vitél vízzel, kätel kézzel, n'älél nyíllal*); *va'ül*: erővel ~ m. *vel*: (1. erővel), 2. *segedelmével* (instrum.) stb. < — ⁴ Vlki-nek *míve által* = alicuius ope v. opera. Simonyi Zs. Magyar határozók, 2: 258. l. — ⁵ A *-vel* funkciója olyas lehetett a fűntebbi mondatokban, mint a köv. példákban: Minden iol tőt: *siketekkel* halatott (surdos fecit audire) és nemakkal zoltatott (DöbrC. 367). Ő *vele* zabadittatta ki a mi atyankat (DebrC. 60). NySz. 1047. Ezek alapján a szenvedő igék mellett az *által*-os szerkesztés mégsem ítéhető el talán oly határozottan, mint Schneider M. Vazul teszi: A szenvedő alakokkal való mondatyszerkesztésről, Nyr. 21: 202—207. ll.

tetbe vesszük nyelvünknek a szenvedő szerkezetek cselekvőre való átváltoztatására irányuló hajlandóságát?

Érdekes feladat volna a szenvedő szerkezet kiveszésének okait is kutatni, mert az bizonyos, hogy a régibb nyelvben sokkal gyakoribb a használata, s ez nem írható egyedül a latin hatás rovására, hanem minden jel arra mutat, hogy »Ázsiából, bölcsőjéből hozta a magyar e szerkezetet«. ¹ Aligha tévedek, ha kiveszésének okát éppen az eredeti jelentés elhomályosodásában látom. Régi szerepét már nem tudja betölteni e szerkezet, tehát más módon kénytelen pótolni a nyelv (*az ember vereti magát valakivel, kiszoríttatja magát v. ki engedi magát szorítani* stb.), az újan fölvetett jelentés kifejezésére pedig fölösleges, hiszen más, egyszerűbb eszközökkel is élhet a nyelv e célra (*az ember veretik* = *az embert verik*), szóval a szenvedő szerkezet a legtöbb esetben elvesztette jogát az életre, tehát kiveszik, legfőlebb a hivatalos stílus kegyelméből tengődik még egy darabig, hogy azután egy-két meggyökeresedett, megkövült kifejezésnek (*dicséressék a Jézus Krisztus, születik a gyermek*) árnyékába térjen nyugalomra.

Tehát minden azt bizonyítja, hogy a nyelvtani alanynak eredeti szerepe a cselekvő oknak jelölése, s a szenvedő szerkezet mellett álló nyelvtani alany csak bitorló. Azonban az is kétségtelen, hogy ezt a bitorlót sem szabad kifeledni a számításból, mert ha bitorolja is az alany szerepét, mégis csak alany. Ennek meg az a következménye, hogy a Simonyi adta meghatározás egy kis szélesítésre szorul. Talán ilyen lehetne ez az új meghatározás: *A nyelvtani állítmány a mondatnak azon fele, amellyel valami cselekvést vagy szenvedést vagy cselekvés módjára gondolt állapotot vagy tulajdonságot fejezünk ki, még pedig a cselekvő vagy szenvedő személyre vonatkoztatva. A nyelvtani alany a mondatnak az a fele, amellyel a cselekvőt vagy szenvedőt vagy a cselekvő módjára gondolt személyt vagy dolgot megnevezzük.*

Összefoglalva tehát az eddig mondottakat, a következőket állíthatjuk: *A grammatikai alakok a mondatrészeknek tárgyi viszonyát jelölik; egymáshoz való viszonyukat tehát a közölt tény egyes részeinek tárgyi összefüggése határozza meg, illetőleg az, hogyan fogjuk fel, látjuk a külső tényt. Mi cselekvés vagy szenvedés módjára fogjuk fel a külső jelenségeket, s így a mondat is*

¹ Schneider M. V. id. m. Nyr. 21 : 108. 1.

két fő részre oszlik aszerint, amint a mondatrészek a cselekvő, illetőleg szenvedő személyt vagy dolgot, vagy pedig a cselekvést, illetőleg szenvedést fejezik ki. A cselekvő, illetőleg szenvedő személyt vagy dolgot egy szóval is kifejezhetjük, de sokszor több szóval élünk e célra, azonban az alanyi rész magva, tehát a tulajdonképeni nyelvtani alany az a nevezőben álló szó, mely egyszerűen megnevezi a cselekvő, illetőleg szenvedő személyt vagy dolgot, míg a többi csak az alanynak közelebbi meghatározására szolgál. Az állítmányi rész is állhat egy vagy több szóból. Ha több szóból áll, akkor a tulajdonképi állítmány mindig ige, s erre esik a több szóból álló állítmánynak is a súlypontja, míg az állítmányi rész többi tagja a szenvedésnek vagy cselekvésnek csak körülményeit tünteti fel.

A mi kiinduló pontunk is tehát körülbelül az, amelyből Kalmár Elek indul ki a nyelvtani alany és állítmány viszonyának a meghatározásában,¹ de többi fejtegetésével semmikép sem érthetünk egyet. Szerinte az állítmány a szemlélt jelenet központja.² De hát ezt a központot vagy főpontot mi határozza meg? Egyáltalában ez a fogalom nagyon is viszonylagos valami; engem ez érdekel a szemlélt eseményből, mást meg más rész köt le különösen s lesz a főpont reá nézve. Kalmár felfogása szerint meghatározhatjuk esetleg a lélektani állítmányt, de legkevésbé sem találjuk meg a nyelvtani állítmányt, legfőlebb akkor, ha összeesik a lélektanival.

Az a kérdés már most, a nyelvtani alany és állítmány szempontjából van-e dualizmus a mondatban? Nem szabad szem elől téveszteni, hogy e kategóriák tárgyi viszonyok alapján épülnek fel; már pedig az ige mindenhatóságának egyik legnagyobb tekintélyű harcosa szerint »tárgyilag véve a dolgot... el kell ismernünk, hogy valamely tapasztalati vagy gondolati tényne az észrevételénél magánál ép oly fontos az a létező dolog, melynek állapotán valamit észreveszünk, mint az észrevett változó vagy állandó sajátság. Vagyis objektíve .. az, a mit az alany megmond nekünk, ép oly fontos, mint a mit az állítmány mond... Általában kimondhatjuk tehát, hogy tárgyi szempontból tekintve, a mondat két lényeges részből áll, az alanyból és állítmányból.«³

¹ Állítmány és alany, NyK. 28:129. 1. »Én arra a meggyőződésre jutottam, hogy az összes mondatrészek igazi alapját a lélektan segítségével a beszélő lélektani (optikai) szemléletében találjuk meg.« — ² Uo. 143. és 145. ll. — ³ Balogh Péter: Az ige szereplése a mondatban, Nyr. 17: 393—394. ll.

Szóval az eddigiek alapján határozottan állíthatjuk Brassai-val szemben, hogy éppen nem csélcsap és haszontalan fogalom az alany és állítmány, sőt mi több, a mondat szerkezetének vizsgálata kétféle⁴ alany és állítmány felvételére vezet bennünk, s mind a lélektani (szubjektív), mind a nyelvtani (objektív) alany és állítmány a legteljesebb dualizmusban állanak egymás mellett.

A mondatnak ilyenén felfogása, azt hiszem, fényt vet a sokszor vitatott kopula-kérdésre is. Ha igazak előbbi fejtegetéseink, akkor a következő példát: mi olyanok vagyunk, mint., így kell elemeznünk: *mi* a nyelvtani alany, *vagyunk* állítmány. De a logikusok szerint a *vagyunk* csak kopula, az igazi állítmány *olyanok*, — s a logikusoknak teljesen igazuk van a maguk szempontjából: a logikai és lélektani állítmány csakugyan az *olyanok*. A mondat ilyen alakjában: *vagyunk* mi olyanok, vagy ebben a mondatban: *van* Isten, a logikusok is elismerik az előbbi kopulának nevezett mondatrész állítmány-voltát, pedig csak az a különbség a két mondatban viselt szerepe között, hogy most főhangsúlyos, vagyis egyúttal *lélektani azaz logikai* állítmány. A két utóbbi mondatban tehát összeesik a két kategória, míg a legelső mondatban más-más szó hordozza a logikai és nyelvtani állítmány szerepét. Az első példában tehát a logikusok jogosan mondhatják, ha épen úgy tetszik nekik, kopulának a *vagyunk*-ot, de ha következetesek akarnak maradni, akkor Paul példájára minden szót, mely a két hangsúlyos rész, a lélektani, illetőleg logikai alany és állítmány között van, kopulának, *Bindeglied*-nek kell nevezniök, mely a kapcsolásnak módját határozza meg.

»So ist nach psychologischer Analyse in dem Satze *Marie hat Zahnschmerzen*, nicht *hat* sondern *Zahnschmerzen* Präd., *hat* nur *Bindeglied*; in dem Satze *Fritz pflegt sehr schnell zu gehen* ist *sehr schnell* Präd., *pflegt zu gehen* *Bindenglied*; in Satze *er gebärdete sich*

¹ Szokás még *logikai* alanyról és állítmányról is beszélni; a logikai és lélektani alany közt nincs lényeges különbség. Paul is egynek veszi (i. m. 259. l.) — Egy német grammatikában (Strigl J., Lat. Schulgr. Linz, 1899) sajátos felfogását találtam a log. alanynak, mely szemmeláthatólag erőltetett: »Das logische Subject kann nur eine Person (seltener ein persönlich gedachtes Ding oder ein Thier) sein. Mann spricht dann von einem logischen Subjecte, wenn die Person, voder die Handlung abgeht, nicht im Casus des grammatischen Subjectes, d. i. nicht im Nominativus steht. *Cuius vis hominis est errare. Miseret me fortunae tuae* (112. §). — Ilyenformán mondták minálunk, hogy a *nekem mennem kell, nekem könyvem van*-féle mondatokban *nekem* a logikai alany; vö. Nyr. 7 : 259, 24 : 342—5.

*wie ein Besessener, ist wie ein Besessener Präd., gebärdete sich Binde-
glied.*«¹

Azon ellenvetés ellen, hogy a *van* és *vannak* sokszor kimarad s így nem lehet nyelvtani állítmány, vagy hogy legalább is elfogadható magyarázatát kell adni a kimaradásnak, jól mondja Kalmár: »A magyarban mindössze azért hagyjuk ki a *van* és *vannak* igét, mert amit úgyis jól tudunk, azt kihagyjuk, azaz némely esetben soha fel sem vettük: a többes szám nevét a szám-név után, a személyragot az egyes harmadik személyben és *akár-mely* igét a gyakori kifejezésekben, ha a nélkül is könnyen meg-értjük: *jó napot, jó estét*. Ha valaki azt vetné ellen, hogy *kívánok* igét ki is tehetjük, hát jusson eszébe, hogy a *van* igét is kitesszük más személyben, pl. *vagyunk*... Az indg. nyelvekben a *kívánok* és *van* kihagyása körülbelül egyenlő mértékben történik.. A *van* kihagyása is tisztán a tő jelentése, nem az állítmányi kiegészítő miatt történik, hiszen nemcsak e mellett, hanem bármely határozó mellett kihagyhatjuk a *van*-t: *Nyakunkon a török hada.*«² S ha ehhez még hozzávesszük, hogy — mint Simonyi Zs. megbizonyította — minden valószínűség szerint valamikor magában a magyarban is általános volt a *van* és *vannak* kitétele, megdől a föntebb említett ellenvetés.

Igaza van tehát Brassainak, midőn nem pusztán a kapcsolás jelének fogja fel a *van* és *vannak*-ot, de téved, midőn királlyá teszi a mondatban. Nyelvtani tekintetben — mint állítmány — szerintünk is egyik legfőbb tagja a mondatnak, de csak az alany békés szövetségében alkotja annak tengelyét.

¹ Paul, Prinzip. d. Sprachg.³ 260—261. II. — ² Állítmány és alany, NyK. 28 : 302. I.

III.

A többi mondatrésznek viszonya.

Az ige mindenhatóságának kihirdetése után a mondatelmélet új épületének megrakásához fog Brassai. »A magyar mondat« III. része nagyon fontos e tekintetben, hiszen főleg itt fejti ki azon viszonyt, melyben az ő tág értelemben vett határozói állanak az igével. Kicska Emil már eleve, a priori helytelennek mondja Brassai azon elvét, hogy az ige és határozói alkotják a mondatot: »Brassai egyszerre két szempontból, a forma és funkció szempontjából osztályozta a mondat tagjait, midőn azt mondta, hogy a mondat igéből és a hozzája tartozó határozókból áll.«¹ Szerintünk sincsen igaza Brassainak, de a Kicska kifejtette alapon nem tehető neki ellenvetés. Brassai felosztása tulajdonkép *alaki*, így tehát egységes alapon történik a felosztás. Kicska inkább a szavakba kapaszkodik, nem pedig azt bírálja, amit Brassai akart mondani. Hogy mit értett Brassai a határozókon, maga megmondja: »Mik hát ezek az igehatározók? Közfelvétel szerint és nyelvkülönbséget nem tekintve: a casusok, az elől- vagy utóljárós nevek és az adverbiumok.«² De vajjon hova jutunk, ha maga Brassai, a mondattni elv főharcosa is alaktani alapon indul vizsgálataira? Az igazság az, hogy Brassai szavainak a mondatbeli funkció szempontjából is megvan a maguk értelme: »Az ige jelentése legtöbbszörre kisebb-nagyobb mértékben határozatlan képzetet ad, a melyet a *cselekvény körülményei*, illetőleg az ige nek mondatbeli határozói egészítenek ki«,³ vagyis Brassai szerint van a mondatban *cselekvény*, melyet igével fejezünk ki, s e cselekményt meghatározzák *körülményei* (cselekvő, hely, idő, mód stb.), amelyeket a különféle ragos nevek jelölnek. Ime Brassai föntebbi felosztása a funkció szempontjából tekintve!

¹ NyK. 29 : 407. l. — ² A m. m. 1 : 333. l. — ³ A mondat dual. 74. l.

A következőkben azután ezen körülményeket, mondatbeli viszonyokat kutatja Brassai. Módszere a következő: külön-külön veszi szemügyre az egyes »határozó«-kat, kutatja, mily viszonyokban szerepelnek, hogy így állapítsa meg azon általános elveket, melyek a határozóknak az igétől való függését szabályozzák.

Brassai kétféle szempontból vizsgálja ezt a függést. Először a ragok- és névutókkal jelölt »dologi«¹ viszony szempontjából veszi szemügyre az egyes határozókat, azután pedig azt a függést kutatja, amelyet a szórend és főképp a hangsúly tüntet fel,² sőt mi több, Brassai szerint éppen ennek az utóbbi függésnek ismerete vet legtöbb világot a magyar mondat alkatára, s az ő szemében az »accentus« a valódi kulcsa³ a szavak mondatbeli értékének. Ezen felfogás következménye lehet azon sajátos jelenség, hogy a »dologi« viszonyok meglehetősen mostoha elbánásban részesülnek Brassainál. Szorgosan vizsgálja ugyan, minő »dologi« viszonyokat jelölhetnek az egyes ragos, névutós alakok, de itt meg is állapodik azután s az egyes esetekből nem von le általános szabályokat s a »dologi« viszonyokra nézve nem állít fel határozó kategóriákat, amint a szórend és hangsúly jelelte függés vizsgálata folyamán teszi.

Ami már most a szórend és hangsúly jelezte mondatbeli viszonyok felfogását illeti, tudnunk kell, hogy »a nyelv a közlekedés szellemi eszköze s a közlekedést, mint értelmezésünk fővonalát egy pillanatig sem szabad szem elől téveszteni.«⁴ Eszerint azután »a mondat részei u. m. ige és egyszerű határozók részint *tudott* (hallgató előtt tudva levő, ismeretes), részint *tudandó* (tudni való, ismeretlen, új) eszméket jelölnek«,⁵ s e megkülönböztetés adja meg azt a két tengelyvéget, a mely körül a magyar mondat világa fordul.⁶ A tudandókat a hangsúly jelzi,⁷ amely rendszerint két részre osztja a mondatot: *inchoativumra*, mely ismeretes eszméivel mintegy alapot vet a megértésre, kezdi a mondatot és hangsúlytalan,⁸ míg a hangsúlyos résszel kezdődő *mondatzöm* főképp a tudandók helye. Az ige az inchoativumban is állhat ugyan, de legtöbbször a mondatzömbe a helye, s ilyenkor rendszeren előtte is állhat (rendszeren csak egy) határozó meg utána is, Az előtte levő hangsúlyos és *jelzője* az igének, míg az

¹ Vö. A m. m. 3:186. l., ahol a nevező »dologi« viszonyát fejtegeti Brassai. —

² A m. m. 3:188. l. — A m. m. 3:270. l. — ⁴ A m. m. 3:297. l. vö. még a 209. lapot! — ⁵ A m. m. 3:297. l. — ⁶ A m. m. 3:265. s 298. ll. —

⁷ A m. m. 3:298. l. — ⁸ Vö. A m. m. 1:341. l. és 3:206., 278. s 298. ll.

utána következő kiegészíti az ige értelmét, szóval »egészítvény«. ¹ Ha *inchoativum*ban áll az ige, a *mondatzöm* is ilyen kiegészítő szerepet játszik vele szemben (pl. játszik a *gyermek*).²

Mindjárt az első pillanatra feltűnik, mennyire hasonlít a mondatnak *inchoativumra* és *mondatzömre* való felosztása a mi eljárásunkhoz, midőn lélektani alanyra és állítmányra tagoljuk a mondatot. Brassai is észrevette ezt a megegyezést, midőn Gabelentznek a lélektani alanyról és állítmányról szóló fejtegetéseit olvasta,³ sőt mi több, az O. V.-ben és a »Tapogatódzások a magyar nyelv körül« címen 1852-ben tartott felolvasásában még *alany és állítmány néven szerepel a későbbi inchoativum, illetőleg mondatzöm*.⁴ Brassai szerint is van tehát valami dualizmus a mondatban, de szerinte igazi, szoros értelemben vett dualizmusról éppen nem lehet beszélni,⁵ mert az »előkészítő rész« (az *inch. későbbi* neve; »A szórend és accentus«-ban is így szerepel s már előbb Simonyinál⁶) gyakran hiányzik a mondatból.⁷ Éppen e gyakori hiányzás vezette arra Brassait, hogy e térről is leszorítsa az alany és állítmány fogalmát, melyek a dualizmusnak az ajtón kidobott eszméjét kerülő úton az ablakon át újra visszahozhatták volna a mondatba. Pedig nagy kár volt annyira idegenkednie Brassainak e két fogalomtól; segítségükkel talán sokkal több világot vethetett volna a magyar mondat alkatára, mint az ő *inchoativumának* és *mondatzömének* tőle adott értelmezésével.

Szerintem ugyanis hibás alapon áll Brassai, midőn teljesen a hallgató szempontjából osztja részekre a mondatot, s éppen egyik legfontosabb alapelvével kerül összeütközésbe. Mert ha csak az emberrel és az emberiséggel együtt vagyis a nyelv alanyában, az emberben levő tényezők szerint kell vizsgálnunk, megítélnünk a nyelvet, akkor egész természetesen az igazi alanynak, a *beszélőnek*, nem pedig a hallgatónak álláspontjára kell helyezkednünk. A hallgató szempontjából csak akkor vizsgálhatnók a mondatot, ha e szempont megegyeznék a beszélő álláspontjával, pedig e kettő igen gyakran különbözik egymástól.⁸ A beszélő

¹ A m. m. 3: 298—299. ll. — ² Vö. A m. m. 3: 205. és 210. ll. Az *inchoativumra* és *mondatzömre* nézve l. még A mondat dual. 53—61. ll. —

³ A m. dual. 9. l. — ⁴ Az O. V. 122. lapján ezt olvassuk: »alany az ige előtt álló... melléklet.« A »Tapogatódzások«-ra nézve vö. A m. m. 1: 341. l. — ⁵ A m. dual. 4. l. — ⁶ M. Kötőszók 1881. 1: 32 és »előkészítő kifejezés« MNytan 1879. 182. — ⁷ A m. dual. 53. l. — ⁸ »Die Functionen dessen, der gesprochenen Worte versteht, sind nicht dieselben, wie die Functionen

szempontjából pedig, hogy Steinthal műszavaival éljek, csak apper-
cipiáló és appercipiált (kapcsolódó) képzetekről, alanyról és állít-
mányról beszélhetünk. Azt is láttuk már, hogy a lélektani alany
rendesen elül szokott állani a nyugodt beszédben, s ilyenkor csak-
ugyan reája illik az inchoativumnak vagy előkészítő résznek
Brassai adta jellemzése »1. hogy kezdi a mondatot és 2. hogy készíti
a hallót ennek felfogására«,¹ de ez a sajátság csak esetleges
következménye, hogy úgy mondjam, megjelenési formája a lélek-
tani alany lényegét meghatározó azon alaptulajdonságnak, hogy
a lélektani alany az appercipiáló vagyis azon képzet (fogalom),
amelyről az állítmányt mondjuk, s melyet természeténél fogva
előre bocsátunk a nyugodt beszédben. De van Brassainál még
egyéb jegye is az inchoativumnak t. i. hogy »accentusa nincs«. ²
Mikor ezt olvastam, mindjárt eszembe jutott az én gyermekkorom,
mikor ilyes megbízásokkal lóttam-futottam a boltba: Ot kraj-
cárért paprikát hozz, tízért borsot! Ha elemzem ezt a mondatot:
öt krajcárért paprikát hozz! Brassai szerint így kell részekre
osztanom: *öt krajcárért* inchoativum, *paprikát hozz* mondatzöm,
s az inchoativumnak hangsúlytalannak kellene lennie, pedig én
jól emlékszem, az én édes anyám jól megnyomta az *öt-öt* is,
habár az is igaz, hogy a *paprikát*-ra esett a főhangsúly.

dessen, der spricht; wenn auch, das vollkommene Verstehen vorausgesetzt,
das letzte Resultat im Geiste des Hörenden übereinstimmen muss mit dem,
wovon der Sprechende ausgieng. Drücke ich eine von mir gemachte Wahr-
nehmung in den Worten aus: das Schloss brennt, so ist mein Ausgangspunkt
das Bild des brennenden Schlosses; in diesem erkenne ich die bekannte Gestalt
des Gebäudes und die aus denselben schlagenden Flammen: indem ich diese
beiden Elemente zuerst unterscheide und dann im Satze vereinige, beschreibe
ich, was ich sach. Wer meinen Satz hört, muss erst die für ihn durch die
beiden Wörter erweckten bisher getrennten Vorstellungen vereinigen; und
erst dadurch hat er am Schlusse die Vorstellung, von der der Sprechende
ausgegangen war. Es liegt in der Natur der Sache, dass die Grammatik und
Hermeneutik, welche von den gesprochenen oder geschriebenen Worten ausgeht,
geneigt ist, sich überwiegend auf den Standpunkt des Hörenden zu stellen,
und diejenigen Functionen in's Auge fassen, welche bei dem Verstehen
wirksam sind, und sie in der Ordnung zu betrachten, in der sie der Hörende
vollzieht, für die psychologische Analyse aber, welche das Wesen des urthei-
lenden Denkens untersuchen will, kommt in erster Linie die andere Seite,
das Thun des Sprechenden in Betracht; um so mehr, da nicht alles Denken,
das sich in Worte bekleidet, nothwendig die Tendenz zur Mittheilung an
andere hat.« Sigwart: Logik 1: 26. Paul is int erre l. Pr. d. Sprachg. 112. l. —

¹ A m. m. 1: 341. l. — ² A m. m. 3: 206. l.

Hogy mily hasznavehetetlen Brassai inchoativuma a mondat elemzésében, legjobban mutatja az a tény, hogy akárhány mondat van, amelyből egyáltalában hiányzik az előkészítő rész, vagyis az egész mondat tüzetes rész, mondatzöm. De hát hogy értem meg akkor pl. ennek a mondatnak az alkatát: holnap lesz a győri vásár? Itt ismét előtérbe nyomúl az ige mindenhatósága. Brassai szerint ugyanis, ha az ige a mondatzömben van ugyan, de nem ő kezdi a tüzetes részt, akkor az előtte álló határozó jelző, az utána helyezett határozó »egészítvény«,¹ akár ismeretes, akár ismeretlen, akár lényeges, akár lényegtelen eszméket jelöl is.² Ez az *egészítvény* ismét sajátos fogalom Brassai mondatelméletében. A név a határozók azon szerepétől származik, hogy az ige után tett határozó, mintegy kiegészítő, pótolja az előbbieknél, különösen az igének értelmét. Eszerint azután, ha az ige az inchoativumban áll, a mondatzöm sem egyéb, mint egészítvény, pl. ha kimondom e mondatot: játszik a *gyermek*, »a képzelődés a 'játszik' hallatára már alkotni kezd némi homályos képet, melyet azután csak 'a gyermek' egészít ki s tesz teljessé és határozottá«.³ Szóval itt megint a hallónak szempontja érvényesül a mondat elemzésében, hozzá még nem is következetes Brassai ezen szempont alkalmazásában, mert ezen alapon a több szóból álló mondatnak 2. 3. 4. és tb. szavát is teljes joggal mondhatom egészítvénynek. Amily joggal állítja Brassai, hogy e mondat kimondásakor: játszik a *gyermek*, a *játszik* kiejtése után azonnal alkot valami homályos képet fantáziám, melyet azután a *gyermek* egészít ki, ép oly joggal mondhatom én is, hogy e mondat kiejtésekor: a gyermek játszik, a *gyermek* kimondása után is gondol valami határozatlan dolgot elmém, amelyet a *játszik* tesz határozottá, szóval, hogy itt meg a *játszik* az egészítvény.

Ezen alapon éppen Brassai nem tehet ellenvetést Gabelentz-nek, kinek lokális alanyai éppen ezen alapelv következetes alkalmazásának köszönik létüket. Igen, de ha következetes marad Brassai, hova lesz akkor az ige mindenhatósága? Az ige mindenhatóságába vetett hit áraszt világot Brassai egy másik következetlenségének is az okára. E mondatot: a *gyermek* játszik, elemezve, a *gyermek*-et jelzőnek mondja Brassai, de már ebben a mondatban: *játszik* a gyermek, elfeledkezik, hogy a *játszik*-nak éppen olyan helyzete van, mint az előbbiben a *gyermek*-nek, s amily

¹ U. o. 279. l. — ² Vö. uo. 210. s 278—9. l. — ³ Uo. 210. l.

jogon jelzőnek mondta azt, ép oly kötelessége volna jelzőnek mondani a *játszik*-ot a második mondatban, amelyben eszerint nem a *gyermek* pótolja, határozza meg a *játszik* értelmét, hanem a *játszik* jelzője a *gyermek*-nek. Hogy az első mondatban a *gyermek* csakugyan jelző, a többek közt azzal is bizonyítja Brassai, hogy az ilyes mondatokban »a jelzett ígét mindig átváltoztathatni azon jelentésű jelzett névvé: P. o. a *rigó* füttyöl: a *rigó* füttyölése; — *atya* szeret: atyai szeretet; — *álmot* lát: álomlátás; — *szépen* ír: szép írás stb.«¹ De vajjon a másodikhoz hasonló mondatoknál nem lehetséges az ilyes átalakítás? *Játszik* a gyermek: a játszó gyermek.² Egyáltalában nagy kár, hogy Brassai csak abban az egy esetben alkalmazta a mondatnak ilyen, mint Kicska mondja, szólássá való átváltoztatását; ezen az alapon tovább építve bámulva vehette volna észre, hogy nincs mondat, melyet ne lehetne ilyen szólássá változtatni, s hogy e szerint minden mondat oly két részre oszlik, amelynek egyike jelzővé; a másika pedig jelzetté lehet a szólásban.

A mondatoknak ilyen szólásokká való átváltoztatása különösen Kicskának már említett mondatelméletében *játszik* nagy szerepet. Szerinte két részből áll minden mondat: alanyi és állítmányi tagból. A kettő megkülönböztetésére különösen a hangsúly tesz jó szolgálatot, amennyiben a főhangsúlyos szóval kezdődő tag az állítmány, míg a kevésbé hangsúlyos szó az alanyt vezeti be. Ami e kettőnek egymáshoz való viszonyát illeti, megvilágítja ezt azon sajtóságos körülmény, hogy minden mondat szólássá, s minden szólás ismét mondatná változtatható, még pedig úgy, hogy a mondat állítmányi része jelzővé, azaz határozóvá, az alany pedig jelzetté azaz határozandóvá válik a szólásban, a szólásnak mondatná való átalakításában pedig a határozó rész állítmánnyá, a határozandó pedig alannyá lesz.

Kicska mondatelméletének eddigi részében semmi kivetni

¹ A m. m. 3:201. l. — ² Az ige mindenhatóságának nagyon erős argumentumául tűnik fel az, hogy ha nem az ige a hangsúlyos, mindig jelzője a kiemelt szó. »Holnap tartják a győri vásárt«. »A győri vásárt tartják holnap«. Az igazság az, hogy a dualizmus ilyenkor is megvan a mondatban, de a lélektani állítmányi részben tagadhatatlanul van hatalma az ígének. Az okát ebben látom: a lélektani állítmány nemcsak azt mondja meg, mit mondunk az alanyról, hanem még az ítélet realitásának tudatát is kifejezi. Vajjon mi alkalmasabb erre az ígénéél, melyben mindig benne van a *létel* általános eszméje? Íme ezért párosul a leghangsúlyosabb (szűk ért. áll.) szó az ígével!

való sincsen szerintem. Mindjárt az első pillanatra észre lehet venni, hogy az ő alanya és állítmánya egészen egy a mi lélektani alanyunkkal és állítmányunkkal, s hogy a kettő a határozó és határozandó viszonyában áll egymással, az is teljesen helyes. Hiszen a lélektani alany szerintünk is az a képzet, amelyhez az állítmány képzete kapcsolódik, vagyis amelyről mondjuk az állítmányt. Szóval az állítmány nálunk is a meghatározó szerepét tölti be s éppen ezért hangsúlyos. Kicska azután az állítmányi és alanyi részt is ezen határozó és határozandó viszonyok szerint osztja részekre;¹ ez is elfogadható, hiszen, mint láttuk, Paul is az alany és állítmány, tehát meghatározandó és határozó viszonyának ismétlődésével magyarázza a mondatnak összetettebb alakját. Nem is férhetne szerintem szó Kicska felfogásához, ha oly következtetéseket nem vonna le, amelyekre az előzők semmi alapot sem nyújtanak. Kicska szerint ugyanis világosan következik az előzményekből, hogy »nincs szükség se grammatikai, se logikai, se pszichológiai, se lokális alanyra és állítmányra, hanem egy igaz alanyra és állítmányra, amellyel mindenki beérhetné.«² Ez az igaz alany pedig az ő főntebbi alanya, mely logikai is, grammatikai is. Szerinte ugyanis »a dologra nézve nincsen különbség a mondatnak grammatikai és logikai tagjai között, csupán a formára nézve van vagy lehet különbség, amennyiben . . . a grammatikai alany és állítmány annyi formában jelenhetik meg, a hány formája van a nyelvnek«,³ míg a logika e »valóban mechanikus tudomány«⁴ ítélettípust alkot maga számára, s ezzel a »közönséges ítélettel veti egybe a többit. Ilyen közönséges ítélet a következő: *ἄνθρωπος ζῶν ἐστι.*«⁵ Ebbe a formába önti azután összes tételeit a logika, s éppen ezért »a logikai alany és állítmány mindig nevező«.⁶

Ami ebben a következtetésben legjobban érdekel bennünk, az azon érdekes jelenség, hogy Kicska szerint csak egyetlen alany lehetséges a mondatban, s a mi nyelvtani alanyunk nem talál

¹ Vö. Nyr. 24:387. l., hol e mondatot: Gombamódra szaporodnak a pénzügyi vállalatok, igazán szépen boncolja Kicska egészen a legelemibb ízekre. Kicska szerint »még a szótövek és képzők vagy ragok is határozó és határozandó viszonyában vonatkoznak egymásra«. Érdekes, hogyan csillámlik fel néha-néha Brassainál is a jelző és jelzett viszonya. Egy helyt pl. így beszél: »A ragos névben a ragjelelte viszony az általános eszme, melyet a név egy külön esetre korlátol és így meghatároz«. (A m. m. 3:351. l.) Mintha csak Kicska beszélné! — ² Nyr. 25:109. l. — ³ NyK. 29:164. l. — ⁴ Nyr 25:491. l. — ⁵ Uo. 492. l. — ⁶ NyK. 29:165. l.

kegyelmet az ő színe előtt. Abban igaza van Kicskának, hogy az ő alanya csakugyan alany, de abban már nagyon is téved, midőn egyedüli alanynak tartja. Egyedüli alany csak akkor lehetne, ha csupán azon szempontból vizsgálhatnók a mondatot, amelyből Kicska veszi szemügyre, t. i. szubjektív szempontból, amikor szerintünk is a hangsúly a mondat részekre osztásának igazi kulcsa. Azonban, hogy nem az az egyedüli lehetséges viszony a mondatrészek között, s hogy más szempontból is lehet és kell is vizsgálnunk a mondatot, annak legjobb bizonyítéka az, hogy Kicska szerint nem lehet megoldani azt a kérdést, minő különbség is van a mondatrészek különböző formái között, pedig talán Kicska sem tagadhatja, hogy a ragok, névutók is jelölnek valami viszonyt. Simonyi Zsigmond vetette fel legelőször e kérdést Kicska ellen¹ és ezt a választ kapta: »Igaz, hogy értekezésemben nem feleltem arra a kérdésre, mi a különbség a grammatikai alanynak különféle formái között. De nem is ez volt a kérdés, amelyre felelnem kellett.«² De a mi nyelvtani alanyunk és állítmányunk s egyéb nyelvtani mondatrésziünk éppen ezen kérdés megoldására vállalkozik, ezen újabb viszonyok magyarázására van felállítva, minő jögron tagadta tehát létüket Kicska, ha e viszonyok vizsgálata már nem tartozott értekezése kitűzött feladatának körébe?

Kicska mesterének vallja Brassait, »aki sokkal mélyebben pillantott be a mondat szerkezetébe, mint akármely nagynevű német tudós, Gabelentz, Kern, Wegener stb. Steinhallal egyetemben«³; nagy kár, hogy a mondatrészek »dologi« viszonyának felvételében is nem követte vezérét, habár az is igaz, hogy — mint már említettük — e viszonyok nála is meglehetősen mostoha bánásmódban részesülnek a szórend s főképp a hangsúly jelezte szubjektív viszonyokhoz képest. Ezek tárgyalásában is az egyes alakokból (nevező stb.) indul ugyan ki s külön-külön vizsgálja, nyomonzza, mily viszonyokban szerepelhetnek az egyes alakok, de az *inchoativum*, *mondatszöm*, *jelző* és *pótló* címeiken általános kategóriákat is állít fel s az előbbi vizsgálatok alapján megállapítja, mily eszközökkel él a nyelv azon viszonyok kifejezésére,⁴ míg a »dologi« viszonyok tárgyalásában a félúton megállapodik. Fűrkeszi, mily viszonyokat jelölhetnek az egyes alakok, de nem végzi el a

¹ Nyr. 25: 537. l. — ² NyK. 29: 185. l. — ³ Nyr. 25: 536. l. — ⁴ Ezt a célt szolgálja pl. a III. ért. »Visszapillantás« a (12. §.) vagy az ugyanazon értekezés 297—300. lapjain található összefoglalás.

szintézis munkáját, nem rendszerezi a kifejezett viszonyok, mondatbeli funkciójuk szerint a mondatrészeket, s bizony úgy tűnik fel a dolog, mintha megfelelkeznek a mondatnani alapról s alaknani alapon tárgyalná a határozók »dologi« viszonyát.

De mit ért Brassai a mondatrészek »dologi« viszonyán? Röviden felelhetünk, s a későbbi részletes tárgyalás folyamán is megtetszik, hogy Brassai »dologi« viszonya tulajdonképen nem egyéb, mint a mi tárgyi viszonyunk. Az előbbiekből is világos lehet már, hogy Brassai szerint e tekintetben is az ige a mindenható a mondatban, reá vonatkozik, a tőle jelentett cselekvés általános fogalmát teszi határozottabbá minden egyéb mondatrész. Mi is tudunk az ige hatalmáról, de dualisztikus felfogásunkból kifolyólag a tárgyi viszonyokra nézve is megszorítjuk uralmának körét, amennyiben csak a nyelvtani állítmány határain belül ismerjük el az ige főnhatóságának érvényesülését. Mint látható, a legfőbb kérdésben nem egyezünk meg Brassaival, de ez nem zárja ki, hogy egyéb, még pedig nagyon fontos dologban el ne fogadjuk az ő véleményét.

Nagyon mély észre vall Brassainak azon támadása, melyet a korában szinte dühöngő vonzatos elmélet ellen intéz. Ezen felfogás, mely szerint »egyik szó azon hatással van a másikra, minél fogva ez valamely ragot fölvenni kénytelen«,¹ főkép az igék állandó határozóira nézve uralkodott ugyan, de nem hiányzottak nyelvtanok, melyek még főneveknek is tulajdonítottak ily vonzóerőt.² Brassai többször, még pedig meglehetősen erősen kikel ezen nézet ellen. Szerinte »a határozók értelemét és viszonyait egyoldaluan az ige cselekvénye minőségétől függeszteni fel a lehető legszerencsétlenebb, úgy szólva, tudománytalanabb eszme és semmi okszerű módszerhez nem, hanem csak adatok empiricus halmazához juttathat. A viszonyokat a képzők és ragok fejezik ki, s a midőn a cselekvénytől függenek, az igét magát ragozza a nyelv (látom, hallom); ellenben a nevek és névmások ragjai a cselekvénytől függetlenül szabják ki a törzsökészók viszonyait. Azt a »vonzat« eszmét csak a latin és görög nyelvtanok majmlására vették fel, s valóságos középkori maradvány«. ³ »Csodálkozom nyelvtaná-

¹ Simonyi Zs. idézi: A m. nyelv, 2: 322. l. — ² A magyar nyelv rendszere pl. így beszél: »Azon *név* vagy *ige*, mely maga mellé más nevet vagy *igét* viszonyít: *vonzó-* vagy *vezérnévnek* és *igének*; a viszonyított név vagy *ige* pedig *vonzott-nak* vagy *vezérlett-nak* mondatik, és *ragot* veszen fel«. (281. l.) — ³ A m. m. 3: 251. l.

rainkon, a kik behozták s a kik elfogadták, hogy nem röstellték ezt a szót (vonzat, regimen), mely a reglementet s a kötéllel fogott katonát juttatta eszünkbe. Magam is monarchának ismerem el az igét a mondatban, de alkotmányosnak, aki „uralkodik, de nem kormányoz”; s a mondat többi részeit szabad alattvalóknak, kik a törvénynek s nem a nyers hatalomnak hódolva teljesítik kötelességöket». ¹ Alapjában igaza van Brassainak, mert ha az a vonzatos felfogás állana, hogyan magyarázhatnók meg azt a sajátágos jelenséget, hogy ugyanazon ige egyes esetekben más határozókat is »vonzhat«? Hogy ezt vagy azt a ragot használjuk valamely ige mellett, annak nem az ige »vonzó-ereje« az oka, hanem a ragnak saját ereje, jelentése, »mely azután az ige jelentésével kombinálva fejezi ki a gondolatnak azt az árnyéklatát, melyet éppen közölni akarunk«. ² De ezt a felfogást sem szabad a végtelékig vinni; lehetnek esetek, mikor csakugyan helyes ez a régi nézet. Paul különbséget tesz a ragok általános és azon jelentése között, melyet a ragok csak bizonyos meghatározott igékkel kapcsolatban nyernek. »Die letztere (Bedeutung) kann spezieller sein und der allgemeinen Bedeutung gegenüber mehr oder weniger isoliert«. ³ Ezen utóbbi esetben helyes a régi felfogás. E szerint tehát az ily megmeredett kifejezésekről: *észrevenni, félreérteni* stb. csakugyan elmondhatjuk, hogy az ige vonzza a határozókat, melyeknek eredeti funkciója nem is tükröződik már vissza e használatban. ⁴

Az igét támogató *határozók* közül a *nevezőt* tárgyalja legelőször Brassai. Mily »dologi« viszonyt szokott jelölni a nevezőben álló főnév? Brassai szerint »a nevező jelelte dolog a cselekvő ige cselekvényét cselekszi, a szenvedőt szenved, s a közép igének állapotában van«. ⁵ E meghatározás szinte semmit sem különbözik a nyelvtani alannak tőlünk adott meghatározásától; vajjon nem következik-e ebből, hogy a nevező egyenlő a nyelvtani alannal? Nem, mert Brassai meghatározása hiányos indukción alapszik, aminek legjobb bizonyítéka a III. értekezés 8. §-a, ahol mint »tulajdonítmány«-t tárgyalja Brassai. Vizsgálgatva az oly mondatokat, melyekben rendszerint két nevező van, pl. »én pap vagyok; te katona vagy; a struc madár (van); mi huszárok vagyunk; ti hajósok vagytok; a fecskék madarak (vannak)« stb. ⁶ arra az

¹ A m. m. 3:288. l. — ² Simonyi Zs. A magyar nyelv, 2:322. l. —

³ Prinzip. d. Sprachg. 3:137. l. — ⁴ Vö. Simonyi Zs. A m. nyelv, 2:322. l. —

⁵ A m. m. 3:186. l. — ⁶ A m. m. 3:240. l.

eredményre jut, hogy »a tulajdonítmányos mondatok logikai ítéletek képeit viselik. A tulajdonítmány az alanyhoz mint alsóbb fogalomhoz felsőbb fogalom, vagy neki mint fogalomnak lényeges vagy lényegtelen, állandó vagy ideiglenes, pillanati jegye«. ¹ Tehát Brassai szerint is szóba jöhet néha-néha az alany fogalma. »Itt már bizvást megérhetjük azzal az értelmezésével, mely szerint oly név vagy névmás, amiről kimondjuk a tulajdonítmányt. Valamint a tulajdonítmány megfordítva: oly név, névmás vagy névmellék, amit az alanyról mondunk«. ² De ezt a kis engedményt is meg-paprikázza Brassai, midőn így folytatja: »Jegyezzük meg ez alkalommal a jövendő használat végett, hogy alany és tulajdonítmány viszonyában nemcsak nevező nevezővel állhat, hanem több más határozó is egymással. Pl. ebben: ,Én Zsugorit fősvénynek tartom', ,Zsugori' éppen úgy alany és ,fősvény' éppen úgy tulajdonítmánya, mint ebben: ,Zsugori fősvény'. Az ,alany' alapra építő syntaxis-táknak ily esetben hát alanyuk is van a mondatban«. Igenis két alanyunk van, ³ de mindegyik más-más szempontból viseli azt a nevet: *Zsugorit* logikai alany, míg nyelvtani szempontból a cselekvő és nevezőben álló *én* az alany, s a logikai állítmány csak meghatározó szerepet visel a nyelvtani állítmány, a *tartom* mellett.

Hogy tárgyi tekintetben mily funkciót jelez a *t* rag, elfogadjuk Brassai nézetét. Brassai egész külön, még pedig meglehetősen hosszú szakaszt szentel az »accusativus« tárgyalásának. A rag jelölte viszony történeti megvilágítását hiába keressük ugyan nála, hisz akkor az »Ugrische Sprachstudien« írója is csak első éveit tölté még nálunk, de a mai nyelvhasználat szerint jól ítél Brassai, mikor azt állítja, hogy »az accusativus -*t* raggal alakított határozó, mely csupán cselekvő ige mellett állhat és oly értelemben járul hozzá, hogy amit az illető név jelent, szenvedő viszonyban legyen a cselekvényhez. Az ige ez esetre kiható nevet kap«. ⁴ Megemlékezőn arról is, hogy »az accusativusból és személytelenül vett kiható igéből álló mondatot értelem-változás nélkül átfordíthatni nevezőből és szenvedő igéből állóra«, ⁵ áttér azon érdekes

¹ A m. m. 3:240. l. — ² A m. m. 3:245. l. — ³ Félreértés kikerülése végett meg kell jegyezni, hogy egyik alanyunk fogalma sem esik össze Brassaiéval. Az *ő* alanya teljesen logikai természetű (»substantia«; tulajdonítmánya »accidens«). — ⁴ A m. m. 3:253. l. — Vö. Simonyi Zsigmondnál a tárgy meghatározását: Magyar nyelvtan, ⁴ 88. l. A m. nyelv, 2:301. l. Kalmár Elek, Isk. m. nyelvtan, ⁵ 91. l. — ⁵ A m. m. 3:255. l.

jelenség tárgyalására, hogy »a szoros viszony, melyben az accusativus áll az igével, és amelyet lehető legpontosabban a szenvedés eszméjével tudnánk világosítani, az átmenet törvényénél fogva lassankint meglazul, s a legszélsőbb esetben csupa körülményi viszonyban mutatkozik«. ¹ Sajnos azonban, hogy a nyelvtörténeti szempontok teljes mellőzése nagyon is megboszúlja magát a tárgyalásban. Brassai minden *-t* ragos határozót egy kalap alá vesz, s így kerülnek ezután egymás mellé az ily mondatok: »hat órát gyalogoltam, sokat esett, áldomást inni, szörnyű halált halt s Kolozsvárt mulattam, egyenest odatartok, tolvajok közt nőtt fel«, mintha az utóbbi mondatok *-t* ragja egy eredetű volna a *t* tárgyraggal. ² Sőt Brassai meg is csipkedti a Cz. F.-szótárt, mely a *-t* adverbialis »képző«-nek az »accusativus raggal való rokonságáról semmit sem akar tudni«. Pedig a tudomány Czuczoréknak ad igazat. A két rag különböző eredetű, sőt ami mai nyelvünkben tárgyragnak látszik, eredetileg nem is tárgyrag, hanem névmási determinatív elem volt, mely mai névelőnknek felelt meg, s az ugor *to* névmásból vette eredetét. A *Kolozsvárt, közt* stb. alakokban levő *-t* ragnak semmi köze sincsen az előbbi-*t* hez, mert eredetileg is lokativusi rag volt, melynek megfelelője a rokon nyelvekben is feltűnik. ³

A *-t* rag jelölte funkcióhoz nagyon közel áll a *-nak, -nek* raggal jelölt mondatbeli viszony. Ez az »irányragos határozó azt a tárgyat jelenti, a melyre *egyenesen* irányul a cselekvény s a melyben egyszersmind célját is leli. Kérdezhetnék: »hát az accusativus-jelölte tárgyra nem irányul-é a cselekvény, s nem leli-é célját benne?« Felelet: igen is irányul és leli; csak hogy még egyebet is teszen, t. i., hogy durva képpel éljek, nyakon is ragadja, mit az irányragos határozóval nem tesz, hanem illő távolságban marad tőle«. ⁴ Hogy a *-nak -nek* ragnak csakugyan a térbeli irányulás az alapjelentése, »azt a jelentések egybevetésén kívül már a *neki*-ben megállapított lativusi-*i* rag is bizonyítja«. ⁵

A *-nak, -nek* egyéb funkcióján kívül csak a *van* mellett álló »birtokos dativus«-t tárgyalja még Brassai s az alapjelentésből nagyon találóan magyarázza ki e funkciót, mert a birtok is »a birtok felé irányul egyeneser, és léte a birtokosban leli célját«. ⁶

¹ A m. m. 256. — ² Vö. uo. 257. — ³ Vö. T. M. Ny. 651. és 682. ll. —

⁴ A m. m. 3: 282. l., vö. még a 289. l. — ⁵ Simonyi Zs. A magyar határozók, 1: 278. l. — ⁶ A m. m. 3: 290. l.

Az irányragnak illetén használata éppen nem magyar különösség; előfordul ez más nyelvben is (pl. a franciában: *c'est á moi*, vagy a latinban: *nomen est mihi Caio*), de az már csakugyan tiszta magyar sajáttság, hogy a birtokot jelentő szón is meg van jelölve a birtokviszony. Mintha már itt kezdődnék az átmenet a *-nak*, *-nek* ragnak egy másik szerepére, mikor a birtokos jelzőhöz járulva elveszti már eredeti funkcióját. De éppen ezek az átmeneti esetek adnak alkalmat a legnagyobb zavarra, ingadozásra. A legtöbb ember pl. nem tudja eldönteni, vajjon e mondatban: *Pistának aratják a búzáját*, a *Pistának* birtokosjelzője-e a *búzáját*-nak, vagy pedig mint részestárgy az igéhez tartozik-e. Ennek ott mutatkozik a gyakorlati következménye, midőn a *-nak* *-nek* ragos szó többesszámban áll, ilyenkor az egyik ember a birtokon is megjeleli a többséget, a másik nem. Nagyon általános ez az ingadozás, s nem csoda, ha egész irodalma van már annak a kérdésnek, hol végződik a részeshatározó s hol kezdődik a birtokosjelző.

Brassai szerint a fentebbi mondatban »két mondatot képzelhetni összehúzáva: 1. ‚Búzáat aratnak‘; 2. ‚A búza Pistáé‘. Tehát az irányragos határozó tulajdonítmányi viszonyban áll az accusativushoz. (Szóval itt is fellép az alany és állítmány viszonya.) De sem ebben, sem más ilyen mondatokban nem kell úgy venni a dolgot, mintha a ‚Pistának‘ a birtokviszony kedvéért volna az irányraggal kapcsolva. Nem, ez a rag csupán csak az igéhez való viszonyát fejezi ki annak a határozónak, a mint kitetszik abból, hogy minden birtokviszony nélkül mondhatni akár ezt: ‚Pistának búzáat aratnak‘, az irányragos határozó szokott és valódi értelmében. A birtokviszonyt a birtokot jelező névhez kapcsolt személyrag fejezi ki egyedül és kirekesztőleg, s a birtokos névhez a ‚nak‘ alkalom szerint csupán figyelmeztetés végett áll, s akkor is saját értelmében, t. i. a cselekvény őt vagy azt illető irányulásában. Így áll a dolog, még ha imígy rendezzük is példánkat: ‚Pistának búzáját aratják‘, melynek más az értelmi árnyalata, mint ennek: ‚A *Pista* búzáját aratják‘. Éppen, mint e helyett: ‚*Homo homini lupus*‘ nem mondaná a latin: ‚*Homo hominis lupus*‘. Áll ez a viszony még akkor is, midőn első tekintetre úgy tetszik, mintha nem is illenék jó móddal bizonyos cselekvényhez egy irányragos határozó. P. o. ‚Pistának ellopták a lovát‘. Az irányrag itt is azt jelenti, hogy a lopás cselekvénye ‚Pistának‘ irányult, ellene volt intézve, s a ‚nak‘-nak szintűgy nincs semmi köze a birtok-

viszonynyal, mint a ,tól'-nak az imígy módosított mondatban: ,Pistától ellopták a lovát«.¹

Mi hát itt a *-nak*? »Egy közömbös rag, mely azt jelenti egyfelől, hogy a ,Pistának' az igéhez járuló határozó, de nem nevező; másfelől pedig figyelmeztet, hogy ez a határozó viszonyban van azon mondatbeli más határozóval is, melynek a személyragjából azután megtudjuk azt is, hogy a viszony köztök birtokviszony«.² De vannak esetek, amelyekre mintha nem illenék e magyarázat. Ilyen pl. e mondat: *Színét sem láttam a pénzednek*. »Itt ugyanis ,a pénzednek' a legtágabb értelemben sem határozója a ,láttam'-nak, tehát csak a személyragos ,színét'-tel lehet viszonyban. De a *nek* ezúttal sem visel más szerepet, mint az első esetben: t. i. figyeltetésül szolgál, hogy a mondatbeli személyragos határozóval jelelt birtoknak ,a pénzéd' a birtokosa, tehát ,a pénzednek' jelző«.³ A *-nak*, *-nek* ragot tehát mintegy kölcsönkéri csak a birtokos, s használatára azt a főszabályt állítja fel Brassai, hogy a hangsúlyozott birtok *-nak*, *-nek* nélkül áll, a hangsúlytalan pedig ragot kap.⁴ Ezt az utóbbi állítást hamarosan megcáfolta Szarvas Gábor,⁵ de a »dativus ügye« természetesen még ezután is nyílt kérdés maradt. Számosan szóltak hozzá e kérdéshez. Joannovicson és Brassain⁶ kívül, ki régi nézetét ismétli, belevegyültek a vitába Füredi Ignác, Kulcsár Endre, Gresits Miksa s végül Balogh Péter,⁷ ki ismertetvén a vita eredményeit, maga is állít fel új véleményt. Szerinte különbséget kell tenni névszói és mondatbeli kapcsolat között. »A névszói kapcsolatban két név mint jelző és jelzett szerepel; a mondatbeli kapcsolatban többnyire mint alany és állítmány, vagy állítmányi kiegészítő«.⁸ A birtokos és birtok viszonya is kifejezésre juthat mind a névszói, mind a mondatbeli kapcsolatban, (*a szomszédnak háza, a szomszédnak háza van*) s »a *-nek* ragos szó egyik esetben ép úgy birtokos, mint a másik esetben, csakhogy egyszer névszói kapcsolatban van birtokával, másszor meg mondatbeli kapcsolatban«.⁹ Pár sorral fölebb azt mondja Balogh: »míg a névszói kapcsolatban a *-nek* rag el is

¹ A m. m. 3:291. l. — ² A m. bővített mondat, 28 l. — ³ A m. bővített mondat, 29. l. — ⁴ Vö. még: Brassai, Egy hirdetésny, Nyr. 1:110. l. — ⁵ Nyr. 1:349. s köv. ll. — ⁶ A dativus ügye, Nyr. 15:20. l. Nyelvészeti logika eleven példákban, (Az Erd. Múzeum egyl. bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványaiban, II. k. 1. f.). — ⁷ Névszói és mondatbeli kapcsolatok, Nyr. 20. — ⁸ Nyr. 20:446. l. — ⁹ Nyr. 20:447. l.

maradhat, addig a mondatbeli kapcsolatban ki kell tenni«. Az a legérdekesebb a dologban, hogy Balogh Péter sehogy sem akarja elfogadni Joannovics azon állítását, hogy a *-nek* ragos szó akkor birtokosjelző, ha a *-nek* el is maradhat, s most kissé más szavakkal maga is ugyanazt mondja. Balogh szerint akkor maradhat el a *-nek* rag, ha a birtok és birtokos jelzői viszonyban vannak egymással, ha a *-nek* ragos szó birtokosjelző. Vajjon nem ugyanazt mondja-e Balogh Péter, mint Joannovics? Egyáltalában szerintem Balogh Péter sem oldotta meg e tagadhatatlanul nagyon is nehéz kérdést. Legjobban kitűnik ez akkor, ha okoskodásának végeredményeit vizsgáljuk kissé tüzetesebben: »A *-nek* ragos név lehet: 1. névszói kapcsolatban levő birtokviszony birtokosa (genitivus); 2. mondatbeli kapcsolatban levő birtokviszony birtokosa (genitivus); 3. részes határozó (dativus) birtokkal vagy a nélkül. A birtokviszony névszói kapcsolatát többes birtokos mellett hajdan csak egyféleképp jelölték (az emberek hazájuk). Idővel azonban egy nem-egyezős jelölés is lábra kapott (az embereknek hazája). S ma már oda fejlődött a dolog, hogy a főnévi birtokos mellett az utóbbi nem-egyezős használat az általános. A birtokviszony mondatbeli kapcsolata általában elfogadja a névszói kapcsolat jelzését. Hajdan természetesen nem lehetett a jelzésben semmi zavar, a névszói kapcsolatot követve azt mondták általánosan: ‚Az embereknek van hazájuk‘. Mióta azonban a névszói kapcsolatban egy másik, nem-egyezős jelzés is lábra kapott, sőt uralkodóvá lett, azóta a mondatbeli kapcsolatokban is előfordulnak ily nem-egyezős jelzések: ‚Az embereknek van hazája‘. Ezekben a névszói kapcsolat analógiája érvényesül, azért nem tekinthetők érthetetlen ‚kivételeknek‘ vagy pláne ‚hibáknak‘, hanem a nyelvfejlődés egészen természetes jelenségeinek. Mindazáltal a nyelvhasználat ma még az egyező használatot kedveli jobban, kivált a hol a birtokos és birtok messzebb estek egymástól«.¹

Hogy mikép változott a birtokviszonynak személyragokkal való jelzése a birtokon, azt nem kutatom, csak azt szeretném megkérdezni Balogh Pétertől, minő mondatrésznek tartja a fentebbi az *embereknek* alakot? Birtokos jelzőnek nem tarthatja, hisz nem névszói kapcsolatban van a birtok és birtokos a fentebbi példában, már pedig jelzői viszonyról csak abban az esetben lehetne beszélni. Előbbi hármaz osztályozásában pedig a részes-

¹ Nyr. 20:497. 1.

határozók közül is kirekesztette Balogh azt a határozót. Talán egyszerűen birtokosnak kell tartanunk? De hiszen e példában: *az elnök beadta lemondását, az elnök is birtokos értelmileg.* Szerintem bizony részeshatározó az *embereknek*, akárcsak a *mihi* e latin mondatban: *mihi est nomen Caio*, s amint én látom, ez is az általános vélemény a nyelvészek között.¹ Ezzel azonban nem akarom tagadni, hogy értelmileg birtokos, s mivel a magyar nyelv ezt a birtokviszonyt is megjelöli, *némikép grammatikailag* is viszonyban van birtokával. Vagyis szerintem leghelyesebbik a Brassai adta alap: a *-nak, -nek* ragos szó viszonyban van az igével is, a birtokkal is; e kétféle függés érzete azután mintegy harcra kel egymással, s aszerint, amint inkább az igéhez vagy birtokot jelentő szóhoz tartozónak tartjuk a *-nak, -nek* ragos határozót, részeshatározónak vagy birtokosjelzőnek tekintjük. Az ily mondatokban: *nekem pénzem van*, inkább az igétől való függést érezzük, míg pl. ebben: *a szomszédnak ellopták a lovát*, inkább birtokosjelzőnek tartjuk a kérdéses határozót. A kétféle függésnek érzete magyarázhatja meg az előbb említett ingadozást is.

Brassai ezután A magyar nyelv rendszere adta sorrendben tárgyalja a többi ragos szót mint határozót. Módszere itt is a régi marad. Megjелеli az alapértelmet s megemlékezik egy-két más használatról, de igen ritkán anélkül, hogy meg ne róna egy-két hibás kifejezést. Az egyes ragok szerepét nem tünteti fel teljesen Brassai, de sok is volna ezt kivánni tőle. Azért tárgyalásunk folyamán mi is inkább annak vizsgálatára szorítkozzunk, vajjon helyesen fogta-e fel Brassai ezt a »fő és alapértelmet«, melyet »a nyelvalkotó szellem minden ragban megtestesített s melyben minden netalán eltérőnek látszó jelentésének egyesülni kell.«²

1. »*Csere-rag: ért.*«³ Már maga az elnevezés is mutatja, miben látja Brassai a rag alapjelentését. »Cserélni azzal a feltétellel, legalább abban a véleményben szoktunk, hogy amit kapunk a csereben, annyit ér, mint a mennyit az, amit adunk.«... »Ez a fogalom az egyetérés (aequivalentia) eszméje... Minthogy az

¹ Vö. Simonyi Zs. A magyar határozók, 1:306. 1. — ² A m. m. 3:307. 1. — ³ A m. m. 3:307—311. 11.

ért ragban az egyetérés eszméje rejlik, mint általános, fő és minden mellék értelemait magában foglaló vonás: azt hiszem, méltán nevezhettem csereragnak.« Felhossa azután A m. ny. rendszere szerzőinek véleményét, kik a ragnak »okadó« értelmét tartották fontosabbnak, s bizonyítja velük szemben, hogy az, amit oknak nevezünk, csak külön esete az egyetérésnek. Vajjon melyik félnek van igaza? Mind a kettőnek. Ha a mai nyelvhasználatot nézzük, az *-ért* rag legtöbbször cél- vagy okhatározó; de Brassainak is igaza van, mert ez a két jelentés »részint közvetlen, részint az ,érdek‘ jelentésén át — evvel együtt a ,helyettesítés‘ és ,csere‘ alapjelentésből fejlődött.«¹

Roppant jellemző Brassaira, hogy az *-ért* rag »okadó« jelentését maga is az eredeti »csere« érteleméből származtatja, tehát fejlődést ismer el a rag jelentésében, de azt már nem akarja elismerni, hogy nem egyszer »az *ért* rag *helyett* és *miatt* gyanánt használtatik.« Megokolása nagyon érdekes: »Az elemzés újra meg újra kimutatja, mily tévelygőleg és tévesztőleg állítják nyelvtanáraink, hogy egyik ragot a másik ,gyanánt‘ vagy ,helyett‘ használhatni. Hiszen nem azért állította fel a nyelv az ő rovatait, hogy a járatlanság és tudatlanság összegalázolja korlátaikat. Ha még annál azonosabbnak látszanék is különböző ragú két szó jelentése, mindig megvan köztük az árnyalatbeli, még pedig sokszor nagyon nagyon tetemes különbség, melyet csak kontár vagy szeles kutató nem vesz észre.« Ez megint roppant túlzás, mely a nyelvfejlődés tényének figyelembe nem vételéből származik. Eredetileg csakugyan különböző viszonyok jelölésére szolgáltak az egyes ragok, de később bővült szerepük, nem egy helyt érintkezve, nem egyszer egymásba fonódva, s így vannak viszonyok, amelyeket több rag segítségével is kifejezhetünk. Vajjon nincs-e ilyenkor megfelelő, igaz értelme annak a kifejezésnek, hogy egyik rag a másik helyett használtatik?²

2. »*Segítő-rag: val, vel.*«² A *-val, -vel*-lel ragozott határozó Brassai szerint mindig eszközhatározó, de úgy, hogy a társulás eszméje is mindig benne van, s ez okból nem lehet megfordítva állítani, hogy minden eszközt ilyen ragos határozóval fejezünk ki. Simonyi Zsigmond szerint »a *-vel* ragnak ma és már összes

¹ Simonyi Zs. A m. határozók, 1: 431. l. — ² Érdekesen egyezik Brassai véleményével Gyergyai nézete, aki szintén hevesen kikel a fölcserélés ellen; vö. A magyar nyelv sajátosságairól, 3—45. ll. Magyarosan, 12. s köv. ll. —

³ A m. m. 3: 311—312. ll.

nyelvemlékeinkben uralkodó főjelentése az együttlét, s ezt igazolja szerinte a *-vel*-nek eredeti helyi jelentése is (vö. cser. *vel* = *latus, pars, regio*), de az ellene felhozható hangtani nehézség (**vel + t + m > velem*; miért nem: *vellem?* vagy **vel + n > velem*; miért nem: *vennem?*) valószínűbbé teszi Szinyei Józsefnek már említett származtatását, amely szerint a *-vel* eredetileg eszközhatározó volt. Ez tehát részben megerősíti Brassai felfogását, de azért nem lehet állítani, hogy minden *-vel* ragos szó eszközhatározó volna. Pusztán állapothatározásra is szolgálhat, míg nem egy esetben a társulás eszméje is hibázik belőle.³

3. »*Átalakító-rag*: *vá, vé.*«⁴ Brassai szerint »a *vá, vé* raggal csak akkor szabad élni, midőn a mondatbeli alany (mely nem mindig nevező, hanem más határozó, p. o. *accusativus* is lehet) átalakul a szóban forgó határozóvá.« E felfogásból kifolyólag azután »minden régi iratok ellenére és dacára« merőben tagadja, hogy a Györré, Fejérvárrá érkezett kifejezések helyesek volnának. Pedig a rag eredetileg helyi jelentésű (Budenz szerint *vé* = **vel-é* = *oldalra, felé*; vö. cser. *vel* = *pars, latus*), s ebből fejlődött az átváltoztató *vá-, vé.*⁵

4. »*Hasonító-rag*: *ül, ül.*«⁶ A név is mutatja már Brassai felfogását, mert »mikor *ül, ül* raggal élünk, az illető alany a cselekvény mondatbeli pillanatában fel van és fel marad ruházva azzal az állandó mivoltával vagy minőségével, amit az *ül, ül* ragos szó jelent.« S éppen ez az »azonosító, hasonító« jelentés különbözteti meg nem egyszer az irány- és átalakító ragos határozóktól az *ül-, ül-*ös kifejezéseket, mert »azok sohasem módjelentő igehatározók, és aztán, midőn tulajdonítmányokul szolgálnak, az ige cselekvényénél fogva válnak mondatbeli alanyuk minőségévé.« Természetes, hogy az ily kifejezések: *királyul választják, feleségül vesz* Brassai szerint hibásak vagy legjobb esetben »soloecismusok.« Pedig ezek teljesen helyes kifejezések. Az *-ül-, -ül-*nek »*factivus*«-i jelentése egész rendszeren fejlett a rag legrendesebb használatából, mely teljesen megfelel a finn »*essivus*«-nak. Ez t. i. konkrét fogalommal jelöli meg az állapotot vagy minőséget, melyben a mondat alanya vagy tárgya szerepel. Például: *inasul van üzletemben* = *inas szerepében, inasi állapotban van.*«⁷ Ezen álla-

¹ A magyar határozók, 1: 359. l. — ² Vö. Sim. A m. hat. 1: 360. l. —

³ Jelenthet tiszta okot is; vö. Sim. A m. hat. 1: 385—387. ll. — ⁴ A m. m. 3: 313—315. ll. — ⁵ Sim. Zs. A m. hat. 1: 311. l. — ⁶ A m. m. 3: 315—322. l. — ⁷ Sim. Zs. A m. hat. 1: 324. l.

pothatározó jelentésből azután könnyen magyarázható a ragnak módhatározóul való használata is; ehhez hasonló átmenetet egyéb nyelvekben is elég gyakran tapasztalunk.¹

5. »Belsőítő-rag: *ba, ban, be, ben.*«² Nagyon érdekes Brassai azon állítása, hogy a »*ba* és *ban* közt állított különbség semmi sem egyéb, mint a nyelvtanárok költeménye — commentum grammaticorum«. Szerinte a szegény Erdősi lelkén szárad a *-ban* és *-ba* megkülönböztetése, míg a népnél és a régibb íróknál árnyéka sincs e megkülönböztetésnek. Hogy itt megint a nyelvtörténeti szempontok figyelembe nem vétele hozza a legnagyobb tévedést, azt hiszem, nem is kell bizonyítanom. A népnyelv legtöbbször nem tesz ugyan különbséget a két rag közt, de az irodalmi és művelt köznyelv elég szigorúan ragaszkodik a megkülönböztetéshez, amint a nyelvtörténet is két külön fejlődő ragnak bizonyítja a *-ba* és *-ban*, illetőleg *-be* és *-ben* ragokat. (Eredetileg: *benn* < **bēln* < **bēlĕn*; *be* < **bēle*). Abban megegyezik mindkét rag, hogy a térnek, tárgynak vagy állandóan körülzárt módjára gondolt helyiségnek belsejét jelölik, de ezt azután a két irány szerint módosítják a végükön lappangó egyszerűbb esetragok. A két ragnak eredeti s mostani alapjelentése nagyon különböző tehát, s ugyancsak meg volna akadva az, aki egynek véve a két ragot mai, sokszor homlokegyenest ellenkező számos jelentésükből akarná kifürkészni az eredeti alapértelmet. Azt hiszem, ez lehetett az oka annak is, hogy rendes szokásának ellenére nem igyekszik Brassai megjelelni az egynek vett két rag eredeti szerepét. »Ami a *ba, ban* ragok értelmezését illeti, sokkal bajosabb, mint értésök. Lehetetlen ugyanis a jelelték viszonyt elemezni vagy körülírni úgy, hogy »circulus in definitione« hibájába ne essünk, azaz úgy, hogy magyarázó szavainkban a *be, bel, ben* gyököket mellőzzük. Inkább hát ne, mintsem rosszul értelmezzük; annál inkább ne, minthogy szükség nincs rá: magyar érti; idegennek — ha kell — lefordítjuk.« Cáfolására — azt hiszem — kár volna szót vesztegetni. Hogy mily gyöngének tartotta maga Brassai is ezen okoskodását, legjobban mutatja az, hogy egyik jegyzetben mégis csak megpróbálja a ragok értelmezését, még pedig, ami a legérdekesebb, különbséget téve a *-ban, -ben* és a *-ba, -be* jelentése között.³

¹ Sim. Zs. A m. hat. 1:335. 1. — ² A m. m. 3:322—334. 11. —

³ »A *ban, ben* ragos határozó jelelte egyén vagy bizonyos terjedtségű anyag, az

6. »*Külsőítő-rag*: *ból, ből.*«¹ Hevesen támad a »kiható« név ellen, mert a »*ból, ből* egyszerűen a bennlétel megszüntét jelenti«, míg pl. e szavakban *házból, kertből* semmi nyoma sincs a hatásnak. Ily módon a Brassai adta meghatározást is hamarosan meg lehet dönteni, mert ebben a mondatban: *elkivánkoztam ebből a városból* ugyan hol mondom, hogy megszünt a benne való létem? Sőt inkább az a bajom, hogy nem szünt meg. Sokkal több alapja van a régi elnevezésnek, mert a *-ból, -ből* csakugyan a zárt térből való kifelé irányulást fejez ki. A »helyettség« kérdése itt sem marad ki a tárgyalásból. Megrovásban részesül az a nézet, hogy a *-ból, -ből* felcserélhető *miatt*-tal, vagy »állhat helyette *szerint* vagy *-nál fogva, közöl.*« Brassai itt megint elfeledkezik arról, hogy a nyelvben egyáltalán nincsenek a kategóriák oly élesen elkülönítve egymástól, mint a logikában, s az egyes ragok közti különbségek is nem egyszer elmosódnak. (Vö. Bánat miatt [e. h. bánatomban] én zsákba öltöztem. M. A. 69. zs. És szívem elfogúl öröm miatt. Tompa I. 174. Sim. Zs. A. m. hat. I. 83. l.: *közöl* = *-ből*; példa is van ott elég számmal.)

7. »*Kapcsoló-rag*: *hoz, höz, hez.*«² Hibáztatja a régi »köze-lítő« nevet, de a rag értelemezésébe nem bocsátkozik.

8. »*Határvető-rag*: *ig.*«³ Talán ez az egyetlen eset, midőn Brassai teljesen megegyezik A magyar nyelv rendszere szerzőivel s oly jellemzőnek és kifejezőnek tartja ezt a nevet, »a mennyire csak lehet egy név«. De az *-ig* és *-iglen* között már másban látja a különbséget, mint kalauza. Szerinte az *-ig* nem kirekesztő, s *-iglen* nem berekesztő határt jelel, hanem a *-len* adta nyomósítás csak addig megyen, hogy *iglen* a cselekvényt a határhoz közelebb tolja és szorítja, mint a csupa *ig.*« A *-lan -len* enklitikus természetét tekintve, bizvást elfogadhatjuk Brassainak ezen utóbbi nézetét.

9. »*Színítő-rag*: *n, en, on, ön.*«⁴ Erre vonatkozólag ezt mondja Brassai: »Gondolom, nem távozom messze a valóságtól,

ige cselekvénye pillanatában egészen körül vagy legalább kétfelől fogja közbe az alanyat vagy egy részét, melyre vonatkozik... Midőn pedig a körül vagy kétfelől fogás az ige cselekvénye pillanatában még nincs meg, hanem következésénél, működésénél a vele kapcsolt célnál vagy szándéknál fogva *megleendő*, olyankor *ba, be* raggal ruházzuk a határozót.« 330. l. Egyébként utána elég jól magyarázza, mint változtak az eredetileg helyhatározók idő-, állapot-, ok-stb. határozókká is. — ¹ A m. m. 3: 334—336. ll. — ² A m. m. 3: 336—337. ll. — ³ A m. m. 3: 337—338. ll. — ⁴ A m. m. 3: 338—341. ll.

ha azt mondom, hogy az alannak (a 8. §-ban részletezett széles értelmében) a ragos név jelelte tárgy felszínével való *folytonos, állandó, tetteges* érintkezését, sőt egy vagy más módon, kisebb-nagyobb mértékben való hozzátapadását« jelzi e rag. »Ez a viszony, anyagias és átvitt értelemben minden külön eset elemzésére és magyarázására elégséges«. Teljesen igaza van Brassainak abban is, hogy az ezen raggal ellátott határozóktól meg kell különböztetni a hasonló raggal képzett módhatározókat, bár az utóbbi ragok teljesen egyeredetűek az előbbiekkal,¹ s ezt maga Brassai is lehetségesnek tartja.²

10. »*Helyző-rag: ra, re*«. »A ra, re azon viszonyban van az *on, ön-höz*, mint a *ba, be* (állítólag) a *ban, ben-hez*, s a *hoz, hez* a *nál, nél-hez*«. Elfogadhatjuk a véleményt, valamint abban is igaza van Brassainak, hogy a »*hárító-rag: ról, röl*«³ (11.) az *on, ön-nek* felel meg, úgy mint *ból, ből* a *ban, ben-nek*«, de azt már minden erőlködésével sem tudja megbizonyítani, hogy e rag »az alannak a ragos név jelelte tárgy külsejével vagy felszínével való kapcsolata megszüntét rajzolja képzelődésünk eleibe.« Nagyon sokszor ezt *is* jelenti e rag, de nem szükségképen (vö. *gondolkodom valamiről!*). Ezután a városneveknél észlelhető sajtáság ragozás okát fürkészi (*Fehérvárról*, de *Brassóból*), de ez ma már tisztán az alaktanba vág, tehát mellőzhetjük e kérdés tárgyalását. (Nyelvtörténeti szempontból l. Sim. M.határozók, 1:53—55.)

12. »*Távolító-rag: tól, töl*«. »A *nál* és *hoz-hez* abban az arányban van, a miben a *ból* a *ban* és a *ba-hoz* és *ról* az *on* és *ra-hoz*«. A »helyettesítés« ellen természetesen megint ki-kifakad, bár egy helyt kijelentette már, hogy nem vesződik e dologgal (340. l.). »*Nem lát a füsttől* és *nem lát a füst miatt*; mind a kettő jó, de nem egyet teszen. Az elsőnél azt fejezzük ki, hogy: a füst az oka, hogy: nem lát; a második azt, hogy: a füst gátolja, hogy ne lásson.« Simonyi Zsigmond egyéninek s nem az általános nyelvszokásból elvontnak tartja Brassai e megkülönböztetését és Szarvas Gáborhoz csatlakozva, aki szerint »a népnyelv synonymjai különösen a határozók tekintetében nincsenek oly élesen szétválasztva egymástól, hogy néha-néha egyiket a másikkal föl ne cserélné: pl. *Ne várd Panni a Miskát, nem jöhet a sár miatt*, s közvetlen mindjárt rá: *de a sártól jöhetne*, Népk. II.

¹ Vö. Sim. Zs. A m. hat. 1:201. l. — ² A m. m. 3:340. l. — ³ Uo. 341—345. — ⁴ Uo. 346—7.

37.«, meg is határozza azon eseteket, melyekben a fölcserélés meg szokott történni: »Véleményem szerint, ahol azt fejezzük ki, hogy valamiért nem történik meg a dolog, vagy hogy az akadályozó okot nem tekintve történik meg, rendszeren egyre megy, akár *-tól* ragot, akár pedig a *miatt* névutót használjuk.«¹ Az *által*-t is lehet nem egy esetben használni a *-tól*, *-től* helyett, de abban igaza van Brassainak, hogy a *magától értetődik* helyett nem szokás azt mondani, hogy *maga által értetődik*.

13. »*Melléklő rag: nál, nél.*«² »Értelme az, hogy valami az úgy ragozott név jelentette személylyel vagy dologgal érintkezésben vagy körülötte van; de az érintkezésnek vagy körülötte lételnek közelebbi viszonyait nem határozza meg.« Az alapértelem csakugyan az, s ebből magyarázható a ragnak egyéb (idő-, állapot- és eszközhatározásra való) használata is.

14. »*Hasonlító rag: képpen, képp, ként v. kint.*«³ Értelmezésére elégnék tartja a nevet is. Jellemzőbb Simonyi Zs. értelmezése, t. i. hogy »*essivus*« jelentésben használjuk.⁴

15. »*Tömegesítő rag: astul, estül.*«⁵ »Az így ragozható tulajdonítványoknak az alanyal bizonyos társas viszonyban kell lennie«, de Simonyi kiemeli még, hogy a *-stul* »a rendes, megszokott kísérőt, a hozzátartozókat jelöli.«⁶

A 16. pontban⁷ tárgyalt *-nként* a részekre osztást jelöli, de nem az egészhez, hanem a részhez járul s a cselekmény ismétlését is jelentheti. Legérdekesebb az, hogy »a *val*, *vel* is tesz egészen hasonló szolgálatot.« Vajjon nem azt jelenti-e ez, hogy a két rag fel is cserélhető egyes esetekben?

A *-kor* Brassai szerint az időpontot jelöli,⁸ de — úgy látszik — nem határozza meg oly szorosán a cselekvés idejét.

A többi nyelvtannal ellentétben felhossa Brassai még a *-nitt*, *-ni*, *-nól*⁹ ragokat is, amelyeket szerinte csak a székelyek használnak. Értelmezése szerint »midőn egy család körének és lakjának összefoglalt eszméje forog fenn, ama helyragcsoporttal élünk, melyben a veszteglő: *nitt*, a közelítő: *ni*, a távolító: *nól.*« Abban azonban téved Brassai, hogy az *-ék*-kel ellátott nevekhez szeretnének járulni, noha »rendszeren csak személynevekhez és személyt jelentő köznevekhez járulnak.«¹⁰

¹ A m. hat. 1:262. l. — ² A m. m. 3:347—348. ll. — ³ Uo. 348. —

⁴ Sim. Zs. A m. hat. 1:414. l. — ⁵ A m. m. 3:348. l. — ⁶ A m. hat. 1:393. l. — ⁷ A m. m. 3:349. l. — ⁸ Uo. — ⁹ Uo. 350. — ¹⁰ Sim. Zs. A m. hat. 1:355. l.

Ezután a »tulajdonkép úgy nevezett igehatározók« tárgyalására tér át Brassai; még pedig az igekötőkkel foglalkozik legelőször.¹ Szerintem az igekötők tárgyalása nem tartozik a mondatban körébe, legalább is nem akkor, midőn az egyes részek tárgyi viszonyait fejtegetjük. Régente külön önálló határozók voltak ugyan az igekötők, de manapság már úgy összeolvadtak az igével, hogy valóságos összetételt alkotnak vele, »melyben két fogalmat szerkesztünk egybe s e kettőnek tartalmát tudatosan kombinálva képezünk új, tartalmasabb fogalmat... Példa rá a *beszabad*. A pusztá szaladáshoz képest... új, többbetmondó kifejezést s 'zárt térbe szaladást' jelent.«²

Az adverbiumok tárgyalása³ közben azon nézetét fejezi ki Brassai, hogy éppen nem vonható meg azon éles határ, melyet a korabeli nyelvészek a főtebb tárgyalt határozók és a szorosán vett igehatározók között akartak felállítani. Mondatbeli funkció tekintetében csakugyan be lehet ezeket is sorolni azon általános határozó-rovatok alá, s ami az alaktani szempontot illeti, abban is igaza van Brassainak, hogy ezek is csak ép úgy ragozott főnevek vagy melléknevek, mint egyéb határozók, de elszigeteltségük okozta megmerevedésük, mely nem egyszer egy-egy régi alakot tartott fel bennük az utókor számára, mégis csak elkülöníti őket az előbb tárgyalt határozóktól.

Több érdekes nézet van már a következő fejezetben,⁴ amely az igéből képzett határozókkal foglalkozik. Nagyon helyes ítélettel mondja Brassai az infinitivust igenévről, csak az kár, hogy keveset hallunk mondatbeli szerepléséről, s részben az is hibás. Igaz ugyan, hogy a főnévi igenév legtöbbször célhatározóul szolgál, de ebből még nem következik, hogy jövőre irányuló cselekvést jelent.

A *-va*, *-ve* *-ván*, *-vén*-féle alakokat is helyesen tartja Brassai igeneveknek, de kár, hogy a mondatbeli funkcióra nézve csak annyiban ismer el köztük különbséget, hogy a *-va*, *-ve*-féle alakok jelzőkül szolgálnak, míg a másik alakú határozók az inchoativumban szoktak állani. Dolgi tekintetben is van különbség köztük, amennyiben a *-va*, *-ve*-féle alakok inkább állapot- és módhatározásra szolgálnak, míg a *-ván*, *-vén*-esek inkább ok- és időhatározókul szerepelnek.

¹ A m. m. 3:353—382. ll. — ² Sim. Zs. A m. nyelv, 2:87. l. —

³ A m. m. 3:382—395. ll. — ⁴ Uo. 395—409. l.

Az u. n. részesülőket is itt tárgyalja Brassai, pedig kár volt őket elválasztani a többi melléknévtől. Mondattani szempontból ezek is legtöbbször a »tulajdonítmány« és jelző szerepét viselik. Az igaz, hogy az igei természet nem vész ki egészen belőlük, s ez abban nyilatkozik leginkább, hogy oly bővítmények is járulhatnak hozzájuk, amelyek csak igéket szoktak meghatározni, de ennek a tárgyalása is inkább a következő részbe tartozik, ahol Brassai az ő sajátosságos bővített mondatának elméletét adja.

Íme a mondatrészek »dologi« viszonya Brassai egyszerű mondatának keretében!

Azt hiszem, mondanom sem kell, hogy a tárgyalás nem teljes; arra is rámutattam, hogy nem is következetes benne Brassai. Tárgyalása alaktani, és szokása ellenére nem állít fel általános kategóriákat azon viszonyokra, amiket a mondat szerkezetének a »dologi« szempontból való vizsgálata tárt fel előtte. Pedig nagy kár volt ez. Amint az eddig tárgyaltakból is kitűnik, Brassai is fedezett fel valami cselekvőt a mondatban; ezen a nyomon tovább indulva talán elért volna a mi nyelvtani (tárgyi) alanyunk és állítmányunk felismerésére. Talán belátta volna, hogy ez a cselekvő és a cselekvést kifejező ige dualisztikus viszonya alkotja azt a tengelyt, amely körül forog tárgyi szempontból a magyar mondat egész világa. Azt hiszem, akkor a szegény jelző sem sülyedt volna harmadrangú mondatrészzé az ő szemében.¹ Különbösen a jelző fogalmát nagyon is kiszélesíti Brassai: »Jelző széles értelemben minden szó vagy csoport, melyet egyszerű határozóval párosítunk a mondatban a végett, hogy ketten együtt egy eszmét jeleljenek.«² A jelzős mondat fogalma tehát Brassai szerint összeesik a bővített mondat fogalmával. Jelzőjük a következő »egyszerű« határozóknak lehet: 1. neveknek, 2. névmellékeknek, 3. igéknek (határozatlan módban), 4. adverbiumoknak.³ E négy rovat alatt akarta tárgyalni a jelzőket Brassai, de ide-

¹ Az igés elmélet egyik hibás következménye ez a különben eléggé elterjedt nézet. A mi dualisztikus felfogásunkkal azonban semmiképp sem egyeztethető össze. Ha az alany és állítmány egyenlő rangú felek, miért volna harmadrangú mondatrész az alany bővítménye, a jelző? Az igaz, hogy egyéb mondatrészhez is járulhat (pl. tárgyhoz), de vajjon a többi mondatrész is nem jut-e sokszor hasonló sorba. Pl. e mondatban: »Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni«, a tárgy (Caesart) szintén harmadrangú mondatrész. —

² A magyar bővített mondat, 8. l. — ³ Vö. A magy. bőv. m. 10. l.

vágó értekezése (A magyar bővített mondat) csak az első csoportba tartozó jelzőkkel foglalkozik, tehát csak azokkal, amelyeket mi is jelzőknek szoktunk mondani. Az ő tágabb értelemben vett jelzőjének általános tulajdonságairól azonban nem feledkezünk meg. Szerinte »a jelzőnek a magyar nyelvben három tulajdonsága van, 1-ső az, hogy a jelzett szónak előtte áll; 2-dik, hogy accentuáljuk, 3-dik, hogy a jelzettnek a lehető legszorosabb közéletben foglal helyet.«¹ Azonban ezek a vonások sehogyan sem ille- nek az ő jelzőjére. Egy-két példa világosan bizonyítja ezt: »A *kenyeret* (Br. szt. jelző) enni szokás.« »Temetni jöttem *Cacsart*, nem dicsérni.« Nem igen illenek ezen ismertető jelek a jelzőknek első osztályára sem, amint tárgyalásunk későbbi folya- mán még lesz alkalmunk bizonyítani.

A »nevek« mellé járuló jelzők tárgyalásában is körülbelül a régi módszert követi Brassai. Induktíve kutatja, minő beszéd- részek tölthetők be ily jelzők szerepét, de ennek alapján a funkció szerint való, tehát mondattani alapon álló osztályozás itt is elmarad.

A névelőt nem tartja Brassai jelzőnek, szerinte csak a név- mások (mutató: *az, ez*; azonosság-jelző (?)²: *azon, ezen*; birtok- jelző: *az én, a te, az ő, a mi* satb.; elegendő jelzők: *némi, némely, néhány, valamely, minden*), a »névmellékek« (melléknév), része- sülők, s a nevek (= főnevek) szerepelhetnek, mint jelzők.

Ami a névelőt illeti, az bizonyos, hogy régebben jelző volt (mutató névmás), s én még most sem merném egészen kizárni a jelzők köréből. Az igaz, hogy — mint Brassai mondja — nem szállítja alább egy fokkal a jelzett név alatt rejlő fogalmat, de mégis *határozottabbá* teszi. Úgy látszik azonban, a névelőnek a jelzők közül való kiiktatása annak róható fel, hogy mindig hang- súlytalan, már pedig Brassai szerint a hangsúlyosság annyira lényeges tulajdonsága a jelzőnek, hogy »ha valamely jelzőséget igénylő szó vagy szócsoport használatában az eltérő rendszerinti- nek, úgy szólva szabályszerűnek« mutatkozik, mint »áljelzőt« egyszerűen kirekeszti a jelzők sorából.³ Még a névmellék »a jel- zőnek típusa« is jelenthet oly jegyet, mely »a vele jelzett — iga- zában jelzettnek látszó — fogalomban magában már megvan; s a két szó együtt sem jelez alsóbb fogalmat, mint a név magá- ban; a névmellék tehát ily esetben a jelző tisztét nem teljesítvén,

¹ A m. b. m. 9. 1. — ² Vö. Budenz cáfolatát, Nyr. 5 : 546. 1. — ³ A m. bővített mondat, 9. 1.

jogát sem követelheti: azaz a jelzett név accentusát nem ránt-hatja magához. Példák: a szép *páva*, a szép *rózsza*, a fehér *lilium*, a ravasz *róka*, a kegyetlen *tigris*, a vérengző *oroszlán*, a hálóz-
szövő *pók* s számtalan más. Sőt ide számlálnám a Homerus
stereotyp jelzőit is, minők a fehérkarú *Hére*, gyors lábú *Achilleus*,
rézvértes *Acháio*k, . . . s több ilyen minden lépten-nyomon.«¹ . . .
Megtörténhetik mindazáltal, hogy a jelző nem azt az imént
jelzett henye szerepet viseli, hanem valódi kötelességet teljesít és
mégsem veszi át a jelzett szó accentusát. Mondhatná pl. valaki:
,Tíz *napig*,‘ ,három *hétig*‘ vagy ,hat *hónapig*.«² Ezen rendelle-
nességnek okát abban keresi Brassai, hogy az ismeretlen dolgot
jelentő szót szoktuk hangsúlyozni,³ s ezt később úgy módosítja,
hogy »a nyelvszellem . . . a fontosbnak vagy érdekesbnak tulaj-
donítja az accentust.«⁴

Részemről helyesnek tartom ezt a magyarázatot s éppen
ezért nem volnék hajlandó arra, hogy Brassai nyomán egyszerűen
»áljelző«-nek tartsam a hangsúlytalan jelzőket. Szerintem itt is
különbséget kell tenni objektív és szubjektív szempont között.
Szubjektív szempontból csakugyan nem jelző a *hat* ebben a kife-
jezésben: »hat *napig*«, sőt inkább a *napig* a jelző, míg objektív,
tehát nyelvtani szempontból éppen úgy azt az ismertető jegyét,
jelét mondja a tárgynak, mint hangsúlyos alakjában (»hat *napig*«).
Ezzel azonban nem akarom azt mondani, hogy nem volt idő,
mikor a jelző mindig hangsúlyos volt. Igenis volt idő, mikor
a lélektani (szubjektív) és grammatikai (objektív) kategóriák
összeestek, sőt a grammatikai kategóriák éppen a lélektaniak
alapján épültek, s csak a későbbi eltolódás fejlesztette ki azt az
ellentétet a kétfajta jelző között.

Említettük már, hogy itt sem találjuk meg Brassainál a jelzők-
nek mondatbeli szereplésük alapján való felosztását, de az kétségtel-
len, hogy az egyes beszédrészeknek mint jelzőknek tárgyalásából két
jelzőkategória körvonalai emelkednek ki. Brassai szerint is van
»*birtok-jelző*«⁵ (a főnév és személynév más tölthet be ily szerepet),
míg a »mutató-jelző«, azonosság-jelző, »elegyes jelzők«, »név-
lék«, »a részesülő«, »név mint jelző« rovatok alatt tárgyalt jelzők
a manap szokásos *tulajdonság- és számjelző* gyűjtőnév alá foglal-
hatók. Mondanom sem kell, hogy a tárgyalás nem kimerítő. Ha

¹ A m. bővített mondat, 17. l. — ² 18. l. — ³ 19. l. — ⁴ 20. l. —

⁵ Vö. A m. bővített mondat, 15. és 26. l.

egyenként akarta vizsgálni Brassai a jelzőkül használható beszéd-részeket, miért hagyta ki a névmások közül pl. a viszonyító névmást? Lehet, hogy az »elegyes jelzők«¹ rovata alá szánta Brassai az elhagyottakat, pedig ez az új fogalom maga is fölösleges valami. Továbbá megfelelnek arról is Brassai, hogy a mutató névmások is szerepelhetnek birtokosjelzők gyanánt. Egyáltalában sokkal jobb a névmásoknak mai felosztása, amely főnévi, melléknévi, és határozó névmásokat különböztet meg,² s mely szerint a melléknévi névmások mint jelzők a tulajdonságjelző szerepét töltik be, míg a főnéviek a birtokosjelző képét viselhetik.

Az értelmezőt is — helyesen — jelzőnek tartja Brassai s úgy magyarázza, mint később Simonyi Zsigmond. Szerinte is néha, mikor kimondtuk a tárgy nevét, eszünkbe jut vagy célszerűnek látjuk, hogy még egy ismertető jegyét megmondjuk s így utólag értelmezzük a fogalmat.³ A címet és rangot jelölő szók helyének kérdését is eldöntötte Brassai, még pedig oly értelemben, mint később Simonyi Zsigmond fejtette ki a Nyrben.⁴

A nevek előtt álló többszörös jelzőkkel hamarosan végez Brassai,⁵ s főbb állításai szerintem ki is állják a kritikát. Szerinte »ez esetben háromféle viszony keletkezhetik: 1. A két jelző egymástól függetlenül vonatkozik a jelzett névre. Pl. az elefánt otromba, nagy állat... 2. Az elől álló jelző jelzője a másodikonak, tekintet nélkül a főjelzetre. Pl. kisbornyús tehén. Hunyadi diadala ünnepe... 3. A második jelző a főjelzettel egy eszmét alkot, melyet az elől tett jelző, mint olyant, módosít. Pl. Hunyadi kis fia.«

A széles értelemben vett jelzőnek három más faja közül csak az adverbiumok mellett álló határozókkal foglalkozik pár sorban Brassai.⁶ »A szorosán vett adverbium jelzője rendszerint ismét adverbium.« Az igekötők kérdése megint előkerül; újra csak azt halljuk, hogy ezek is »épen oly független határozók a magyar mondatban, mint a többiek.« Érintettük már e kérdést most csak ismételhetjük, hogy semmikép sem vagyunk egy állásponton Brassaival, de viszont nagyon érdekesnek tartom azt a megfigyelését, hogy az elüljárók nem kerülnek az ige után, ha oly adverbiumok járulnak az igéhez, »melyek ama végbemenést,

¹ A m. bővített m. 10. — ² Vö. Simonyi Zs. Magyar nyelvtan,⁴ 55. l. —

³ Vö. A m. bőv. m. 24. l. és Sim. Zs. M. nyelvtan,⁴ 120. l. — ⁴ Cím és rangsor, Nyr. 25. k. — ⁵ A m. b. m. 43—45. ll. — ⁶ Uo.

teljesülést segítik, melyek a cselekményhez úgy szólva fokozó viszonyban vannak.«¹

Egyáltalában Brassai inkább megfigyelő, boncolgató, mint rendszerező tehetség. Ennek egyik legfőbb bizonyítéka az éppen szóban forgó műve, mely sokkal jobb egyes részeiben, mint egészében. Éles, szinte a dolgok legrejtettebb mélyéig szántó látásával felfedezi a nyelvtudományban egyedül jogosult lélektani alapot, s bár az elv kimondásában megelőzték már az idegenben, alkalmazása terén az úttörő érdeme jutott neki. Ne igen rójuk fel hibájául, hogy a lélektani alap nála még nem mélyült el a mai felfogásig, inkább azt nézzük, hogy termékeny gondolataival, a legnehezebb, de legfontosabb kérdések felvetésével nemzedékek számára jelölte meg a kutatásnak új szempontját, helyes irányát! Láttuk már, mily szükséges volt az induktív módszer fontosságának hangoztatása Brassai fellépésének idején; a mondattani alap igazsága még ma sem ment át egészen vérünkbe; nem kell mély látás annak megértésére, hogy csak a meg-megújuló mondat-tani vitáknak végső rostjai is Brassai műveibe mélyednek, hiszen éppen a tőle felvetett kérdések tették a harc középpontját. Sokan vannak, akik Brassainak a mondatrészek viszonyára vonatkozó tanításából az ige központi helyzetéről való nézetét tartják a legbecsesebbnek. Én tévedésnek tartom e felfogást s csak sajnálni tudom, hogy éppen e tévedés borította homályba egyik legegészségesebb gondolatát: a mondatrészek függésében a (»dologi« és a szórendtől s főkép a hangsúlytól jelelt) kétféle viszony megkülönböztetését. Szerintem ez Brassainak egyik legfontosabb felfedezése, s ez adja meg a kulcsot az ismeretes kérdés megoldásához.

¹ Uo. 46. l.

TARTALOM.

	Lap
I. Brassai általános elvei	3
II. A mondat dualizmusa ; az alany és állítmány	14
III. A többi mondatrésznek viszonya	40
